

A leánynegyed.

(Quartalitium.)

Irla : Dr. KELEMEN LÁSZLÓ.

BEVEZETÉS.

A leányok különleges helyzete a középkori államokban általában.

I. Az ember úgy időben, mint fizikai és szellemi fejlődésében bizonyára nem csekély utat tett meg, amíg a jog és az igazság eszméje gondolatvilágában megjelent. Kétségkívül volt tehát egy kor, amelyben az emberi önérvényesítésnek nem voltak társadalmi, hanem csak fizikai korlátai, az ember akarata, amennyiben annak természetes erejével és a rendelkezésére állott primitív eszközökkel érvényt tudott szerezni, annyiban feltétlenül és korlátlanul érvényesült. *Ez volt az egyéni autokrácia, az erősebb jogának a kora*, amely — amennyiben arra egy késői kor vissza tud következtetni — hihetőleg a legalsóbb pontja volt az emberiség fejlődéstörténetének.

Ez az autokrácia a külvilág minden tárgya felett érvényesült, ami az emberre nézve becses és elérhető volt, tehát kellő fizikai erő esetében más ember felett is. És minthogy a fizikai erőviszonyokat már a természet sem osztotta meg egyenlően a férfi és a nő között, az életmód pedig, nevezetesen az a körülmény, hogy fegyverekkel inkább csak a férfi birt és élt, még további eltolódásokat eredményezett a férfi javára, a nőnek szükségszerűleg szolgáló helyzetbe kellett vele szem-

ben kerülnie. Az elejtett vad és az elrabolt leány e korban egyformán szabad zsákmánya volt annak, aki urrá tudott lenni felette.

Eként látszik természetes úton megmagyarázhatónak az az általános jogtörténeti jelenség, hogy a művelődés legalsóbb fokán a nő általában minden népnél teljesen jogtalan. Felette különböző formában, de mindig korlátlan hatalom érvényesül, mely személyiségét is teljesen abszorbeálja. A nő legrégebbi jogállása szerint épúgy dolog (res), mint a rab-szolgá, vagy a házi állat.

II. A műveltség fejlődésével a nő kiemelkedik ugyan a teljes jogtalanságból és a személyállapotot már az ókorban eléri, de magánjogilag egyenlő nem lesz a férfival még a középkor, sőt az ujkorban sem. Pedig a lovagkor tiszteletben magasan fölé emeli a férfinak, ideállá teszi, mely előtt fejedelmek térde hajtanak. A férfi és a női jog, vagy amint okleveleink mondják, *a fiú és a leányág jogának egyenlőtlensége (Unaequalitas juris)* mégis szabály marad az egész középkorban. Ennek az oka ugyanis nem a nő lebecsülésében, vagy más valaminő elvont felfogásban, hanem a középkori állam sajátos szervezésében rejlett.

A kezdő középkor államai tiszta terménygazdálkodáson épültek fel, bizonyos tekintetben tehát az ókor klasszikus államaival szemben, amelyekben az övékéhez képest virágzó pénzgazdaság volt, tagadhatatlan visszaesést mutatnak. A középkori állam mindazt, amire szüksége van, természetben követeli lakóitól (így a vitézeknek saját költségükön kell magukat felszerelniök és táborba szállniok), s hogy azok a kívánt szolgáltatásokat teljesíthessék, földjéből földet ad nekik, vagyis szintén természetben látja őket el. *Az állam ingatlan vagyona tehát akkor is, amikor az egyénnek engedtetik át, nem az egyén, hanem az állam érdekeit szolgálja*, s eként nyilvánvaló, hogy *a földbirtok a középkorban nem volt a római jog dominiumának megfelelő, korlátlan rendelkezési jogot biztosító egyéni tulajdonba, hanem csak hűbérbe adható, hogy a használatért járó ellenérték az állam számára a fenntartásához szükséges szolgáltatásokat lakói részéről állandóan és folytonosan biztosítsa.* Minthogy pedig e szolgáltatások túlnyomórészt katonai természetűek voltak,

s azok viszont kizárólag a férfiágra nehezettek, a nőágnak az ingatlanok feletti jogoktól szükségszerűleg el kellett esnie.¹⁾

Hogy a XI. századbéli magyar királyságnak szintén ilyen volt a szervezete, azt bizonyítják Szent István törvényei, amelyek csaknem tiszta terménygazdálkodást tükröztenek vissza. Ezek a dekretumok mindössze három esetben²⁾ állapítanak meg pénzbüntetést, amelyeknek az összege azonban szintén tinókhöz viszonylik,³⁾ egyébként minden pénzbírságot tinókban szabnak ki.⁴⁾ A közszolgáltatások céljaira nem pénzadót vetnek ki, hanem természetbeni szolgáltatásokat rónak a lakosokra. Így a templomépítés céljaira⁵⁾ minden tíz község két házat, két cselédet, két lovat,⁶⁾ hat ökröt, két tehenet és 34 aprójószágot adott, míg a ruhákról, papi öltözetekről és oltártakarókról a püspök gondoskodott. Csaknem tiszta terménygazdálkodásra mutat a kor legáltalánosabb közszolgáltatása: a tized (decima),⁷⁾ mely a későbbi századokban hozzájárult egyéb természetbeni szolgáltatásokkal, a földesúri kilenceddel (nona),⁸⁾ a kereskedők által fizetendő harmincadokkal, a robottal, stb., úgyszólván 1848-ig megőrizte államháztartásunknak erősen terménygazdasági jellegét.

Figyelembevée ezenkívül azt a tényt, hogy a magyar államra, exponált földrajzi fekvésénél fogva,⁹⁾ a katonai szol-

1) Tacitus Germaniáról azt írja ugyan, hogy „Haeredes successorumque sui cuique liberi“ (Germ. XX. fej.), de hogy ez az ingatlanokra nem vonatkozott, oly értelemben legalább is nem, hogy egyéni tulajdonjogot eredményezett volna, az kiténik Tacitusnak egy másik feljegyzéséből, amely szerint „Privati et separati agri apud eos nihil est.“ (U. o.)

2) Szent István II. k. 13., 16. és 43. cím.

3) Egy arany pensa (30 dénár) egyenlő volt egy tinóval. Pauler: Magyarország. tört. az Árpád-házi királyok alatt.

4) Szent István: II. 14., 15., 23., 25., 30., 33. fej. 3—4. §., II. 37., 39., 40.

5) U. o. II. 34. fej.

6) Az eredetiben „equo et iumento“.

7) Szent István: II. 52. fej.

8) Behozta N. Lajos 1351 évi dekr. 6. cikke.

9) Jellemző erre Palacky cseh történetírónak a következő kijelentése: „Die Invasion der Madjaren und ihre Festsetzung in Ungarn ist eines der folgenschwersten Ereignisse in der Geschichte Europas, sie ist das grösste Unglück, dass die Slavenwelt im Ablauf der Jahrtausende betroffen hat“ Palacky: Geschichte v. Böhmen. I. 195. l.

gálat kellő és folytonos teljesítésének biztosítása talán még nagyobb jelentőséggel bírt, mint a középkori államokra általában, arra pedig a terménygazdaság korában más anyagi alap, mint a földbirtok, hazánkban sem kínálkozott, nemcsak érthetőnek, de történelmileg indokoltnak is kell találnunk, hogy a Szent István-féle jogszervezetben az ingatlanok felett a leányág a fiággal egyenlő jogokat nem kaphatott.

A két ág jogainak különbözősége leginkább az örökösödés terén jelentkezett, amelyet Szent István II. dekretuma szabályozott. Az említett dekretum univerzális jogot alkotott, mert habár mikor a szabad magyarságnak, az u. n. királyi népnek, az egyéni tulajdont megadta azokon a fekvő jószágokon is, amelyekkel épen bírt,¹⁰⁾ az adott jogot nem írta körül részletesen és nem határozta meg kimerítően annak tartalmát, tényleg a birtokjogot tárgyilag egységgé tette.¹¹⁾ A dekretum a tulajdonjog tartalmát illetőleg ugyanis nem tesz különbséget tekintetben, hogy az ingatlan a régi nemzetiségi szállásokból, vagy adomány útján a királyi jog alá esett területekből eredt, ami bizonyára egyik legtöbb oka is volt annak, hogy a szállásbirtokok igen rövid idő alatt teljesen beolvadtak az adománybirtokokba.¹²⁾ Amíg tehát a pénzen szerzett vagyis a vett birtok a jogéletben meg nem jelenik, az egyéni tulajdonban álló ingatlanok között jogi különbséget nem találunk.¹³⁾

Szent István törvénye *a leányágnak törvényes örökjogot egyáltalában nem adott*. „Kiki ura legyen tulajdonának, szinte úgy a király adományainak is, amíg él (I. §.) és halála után *fiái* hasonló urasággal bírják örökségüket.” (II. k. 35. fej.)¹⁴⁾

¹⁰⁾ Szent István: II. 35. fej.

¹¹⁾ Ezt az idézett dekretum következő szavaiból véljük kiolvashatónak: „Consensus igitur . . . ut unusquisque dominetur propriorum *similiter* et bonorum regis”. (Az admonti codexben simul et.)

¹²⁾ A szövegben mondottakat támogatja az az 1271-ből fennmaradt adománylevél, mely az adománybirtokot aként adja, mintha az a nemzetiségi szállásokból eredt volna (ac si descensualis fuisset). ld. Hajnik: Magyar Alkotmány és Jogi történet I. k.

¹³⁾ A várföldekre nézve a dekretum nem adott egyéni tulajdont. Azok immobilitására nézve l. Erek: A magyar helyhatósági önkormányzat I. k.

¹⁴⁾ „ac si post eius vitam filii *simulo* domino succedant”.

Hasonlókép kirekesztette a leányágot a törvényes öröklésből Kálmán I. dekretumának 20. fejezete a Szent István utódai által adományozott birtokokra nézve, kimondván, hogy az apáról *fiúra* szálljon, s ha fiú nincs, következzen a fítestvér (germanus), akinek holtá után az örökségből annak fiait sem kell kirekeszteni (1. §.), de ha ily testvér nincs, szálljon a birtok a királyra (2. §.).¹⁵⁾

Bár Szent István II. d. 5. fej. értelmében végintézkedés alapján a leányok már ebben a korban is örökölhettek, arra nézve a két dekretum semmi kétséget sem hagy fenn, hogy törvényes örökjoguk akkor még nem volt.¹⁶⁾ Kérdés azonban, hogy a törvényes öröklésnek illetően való szabályozása mint viszonylott a korábbi, vagyis a törzsi jogállapothoz, változatlanul fentartotta-e azt, vagy pedig abban élt jogoktól fosztotta meg a leányokat?

III. A nemzetiségi szervezet korából oly kevés adat maradt reánk, hogy a nő törzsi jogállását egészben teljességgel lehetetlen rekonstruálni. Azt azonban mindezek dacára kétségtelennek tarthatjuk, hogy a *nemzetségi szállásokban a nők nem részesedhetett*, ingatlan javakkal tehát nem bírhatott. A szállások ugyanis — és pedig még akkor is, amikor az egyéni tulajdon körvonalai a tényleges fejlődésben már jelentkezni kezdtek, — a nemzetség tulajdonául tekintettek, a nemzetség pedig birtokközösségben élt, tagjai közül a szállásbirtokra nézve tulajdont tehát senki sem szerezhett és így ez a birtok öröklés alá sem a fiúk, sem a leányok között egyáltalában nem is eshetett.¹⁷⁾

A Szent István-féle jogi szervezet tehát — habár a törvényes öröklésre nézve a fiú- és leányág között egyenlőtlenséget teremtett — *jogtörténetünk mai állása szerint mégsem tekinthető az utóbbira nézve retrógrád jelenségének*, mert azzal

¹⁵⁾ „... 1. §. Possessio vero ab aliis regibus data, de patre descendat ad filium, qui se defuerit, succedat germanus, cuius filii etiam post mortem illius non exhaerentur. 2. §. Germanus autem praedictus si non inveniatur, regi haereditas deputetur“.

¹⁶⁾ L. erre nézve részletesen: Illés: Törv. öröklés rendje az Árpádok korában.

¹⁷⁾ Részletesen kifejti ezt Hajnik: I. m. I. k. 326. lap.

a joggal, amit első szent királyunk örökösödési törvénye megtagadott a leányoktól, nem bírtak azelőtt sem. Az új jogi szervezet csak nem adott nekik annyi jogot, mint a fiúknak, de élvezett jogoktól nem fosztotta meg őket.

1. §. A leánynegyed fogalma és történeti korszakai.

I. A leányágnak az ingatlanokból való kirekesztése, mint láttuk, természetes velejárója volt a középkori állam sajátos szervezetének és a kor életviszonyai mellett jogilag is indokoltnak jelentkezett. A kizárás elve mindezek dacára feltétlenül és mereven e korban sem érvényesült. Ezt látjuk a nyugat-európai jogvidékeken is, ahol habár a katonai szolgálat a kisebb létveszély miatt csekélyebb jelentőséggel bírt, mint nálunk, a hűbériség erőteljesebb kifejlődése folytán mégis szorosabban kapcsolódott a földbirtokhoz, mint hazánkban az árpádkori királyi adományokhoz. És a germán törzsi jogok mégis enyhítették a kirekesztés szigorán, kezdetben talán csak a kiházasítási jog biztosításával, majd azáltal, hogy legalább magszakadás esetére bizonyos hányadrész erejéig megadták a leányoknak is az öröklési képességet, sőt akadt oly törzsi jog is, (a nyugati gót), mely az öröklés terén teljesen egyenlő elbánásban részesítette a leányokat a fiúkkal.¹⁸⁾ A méltányosságnak tehát érvényesülnie kellett csakhamar hazánkban is és a magyar jogfejlődésnek is kellett oly megoldást találni, mely az állam strukturájával szükségszerűleg együttjáró jogi szervezetet egyrészt és a magánjogi elvek követelményeit másrészt legalább bizonyos mértékben képes legyen összegyeztetni.

Ezt a megoldást a hazai jog a leánynegyed (Quarta filiarum, quarta puellaris, quartalium) intézményében találta meg, ami abban állott, hogy a fiú és a leányág közti egyenlőtlenség intézményes fenntartása mellett a rendes örökrész helyett, mintegy kárpótlásul, az atyai birtok negyed részét kapták a leányok.

¹⁸⁾ „Sorores cum fratribus in omni parentum facultate aequali divisione succedant“. Lex Wisigothorum. IV. k. 2. c.

II. A leánynegyed története három főkorszakra osztható.

1. Az *Árpád-házi királyok korára*, illetve annak két utolsó századára, minthogy korábbi emlékünkhöz a negyedről nem maradt.
2. Az *Anjou- és a vegyesházbeli királyok korára*, melyet az Árpád-ház kihaltától (1301) Werbőczy Hármaskönyvének létrejöttéig (1515) számítunk. Ebben a korban megy végbe az a nagyjelentőségű magánjogi változás, amelyet az ősiség törvénybeiktatása jelentett és amely nem maradt hatás nélkül a leánynegyed jogintézményére sem.
3. A *Hármaskönyv korára*, mely általános szokás szerint nem a Tripartitum tényleges keletkezésétől, hanem a mohácsi vésztől (1526) szokott számíttatni. Minthogy a Hk. a törvénykezésben egész 1848-ig következetesen alkalmaztatott, ez a kor egészen 1848-ig terjed, amikor is az 1848:V. t.-c., majd az ősiségi nyílt parancs (10. §.), illetve az ideiglenes törvénykezési szabályok (I. R. 3. §.) az ősiséget és a vele évszázadokon át szorosan összefüggött leánynegyedet is megszüntette. Ebben a korban magának a negyednek a jogintézménye már alig változott s a fejlődés súlypontja nem erre a jogintézményre, hanem az egyenlő öröklésre esett, mely a negyedöröklést végül teljesen kiszorította.

A következőkben ezt a hármas — az alkotmánytörténet korszakaitól némileg eltérő — felosztást fogjuk alkalmazni és pedig címenként külön-külön, minden egyes kérdést félbeszakítás nélkül vezetve végig a történelmi fejlődés egész vonalán. A statutórius anyag inkább az egyenlő és egyenlőtlen öröklés kérdését érinti és ezért azzal kapcsolatban fogjuk feldolgozni.

2. §. A leánynegyed keletkezése.

Mielőtt a leánynegyed jogintézményének részletes tárgyalását megkezdzenők, annak keletkezéséről kell néhány szót szólnunk. Két kérdés az, amely itt különösebb jelentőséggel bír, 1. a keletkezés időpontja, 2. hogy eredeti magyar jogintézmény-e a negyed vagy sem.

- I. A legrégebbi utalás a leánynegyedre az aranybulla 4.

pontjának bevezető részében történik,¹⁹⁾ a korábbi időből reávonatkozó okleveles emléküink nem maradt. Ennek dacára is kétségtelen azonban, hogy ezt a jogintézményt nem az aranybulla teremttette meg, *mert az. régebbi eredetű.*

Az erre vonatkozó érvek öt csoportba oszthatók:

1. A történelem az aranybullát nem belső (jogalkotó), hanem külső (jogmegismerő) forrásnak tekinti, *mert ez a nagy-jelentőségű kir. dekretum nem adott új jogokat, csak összeírta és biztosította a tényleg érvényben és gyakorlatban volt. szokásjogot.* Ahol ez a szokásjog ingadozó volt, ott talán eloszlatta a kétséget és bizonyosságot teremtett, ezt meghaladó jogalkotó tevékenységet azonban nem végzett semmi esetre sem. *A leánynegyed jogintézményének tehát a szokásjogban már akkor élnie kellett,* különben az aranybulla nem említhetné és nem rendelkezhetné felőle.

2. Ha feltételeznők, hogy az aranybulla 4. pontja teremttette meg a negyedet, annak alapján oly jogintézményt kellene konstruálnunk, mely a szokásjog leánynegyedével nem lenne azonos, ennek forrása tehát ez a törvényhely nem lehet. Az aranybulla 4. pontja azt tartalmazza ugyanis, hogyha valamely nemes fiúörökös nélkül hal el, birtoka negyedrészt leánya öröklő, a többi pedig szabad végrendelkezés alá esik. Ha tehát a leánynegyed jogintézménye ezen a ponton alapulna, úgy minden kétséget kizárólag azt kellene jogszabály gyanánt felállítanunk, hogy a negyedre a leányok csak az esetben tarthatnak igényt, ha fiúörökös nincsen. Hazai jogunk szerint pedig, mint azt irodalmunkban először *Illés József* mutatta ki,²⁰⁾ a negyed akkor is járt a leányoknak, ha *az elhunyt atya hagyott hátra maga után fiúörököst.*

Állításunk igazolására néhány okleveles példa elegendő:

1231-ben, tehát ugyanabban az évben, amelyben II. Endre az aranybullát újból kiadta, az esztergomi káptalan előtt *Louk felesége, Beata*, ennek testvére, *Wechlou*, valamint Beata első

¹⁹⁾ E rész a következő: „Si quis serviens sine filio (az 1231:XI. t.-c.-ben sine herede) decesserit, quartam partem possessionis filia obtineat, de residuo, sicut ipse voluerit, disponat”.

²⁰⁾ Illés: I. m.

férje, *Predovvoy* fivérének gyermekei, Videkus, Wechlou és Mikou között barátságos egyesség (amica compositio) jött létre, amelynek értelmében a *Predovvoy* fivérek Beata hozománya, s első férjétől, vagyis *Predovvoytól* származó leányának negyede fejében (in dotem suam . . . et super quartā parte filiae suae a *Predovvoy* progenitae) 150 hold földet adtak Beatának. (. . . fratres *Predovvoy* dederunt dictae mulieri centum quinquaginta iugera terrae.²¹⁾ 1244-ben pedig a tatárjárásban meghalt *Dénes Potacha fia* hátrahagyott birtoka iránt egyezkednek a felek hasonló értelemben. A bizonyáglevélben, melyet a vasvári káptalan az egyességről kiállított, olvassuk, hogy az öröklhagyonak fiúunokái maradtak,²²⁾ akiket a király *Balduinus comes* gyámságára bízott (. . . tuendum nepotum a Domino Rege acceperat), s velük szemben az elhunyt *Dénes* veje, *Isou*, feleségének negyedjogát, *Dénes* nejének testvére, *János*, pedig nővére hozományának és jegyajándékának restitúálását igényelte. Az egyesség azután olyként jött létre, hogy az öröklésre hivatott fiúunokák *Isou*nak és anyósának hozományi, jegyajándéki és az örökség negyedére való igényük kielégítése céljából (pro Quarta hereditatis) átadták örök birtoklásra (perpetuo possidendo) *Dénes* oloskai földjének harmadát.²³⁾ Mindkét esetben az történik tehát, hogy az öröklhagyo leánya egyességleg negyedrészt kap az örökségből, — utóbbi esetben egyenes ágon leszármazó — fiúörökösöktől, és pedig oly időben, mely egészen közel áll az 1222:IV., illetve az 1231:XI. t.-c.-hez, miáltal mindkét egyesség szembeszökőleg arra mutat, hogy a *leányok negyedjoga az idézett törvény-cikkek korában is nemcsak az ott érintett esetre szorítkozott, és így forrását máshol kell keresni.*

Hogy pedig ez a két egyesség nem a fiúörökösöknek a leányok iránti előzékenységén, hanem az ország valóságos jogszokásán alapult, az kitűnik abból, hogy későbbi okleveles emlékeink között számos hasonló rendelkezésre bukkanunk. 1255-ben a pécsi káptalan előtt *Pous comes leánya Lucia* vallja

²¹⁾ Az okiratot közli Fejér: Codex Dipl. Hung. III/2. 490. 1.

²²⁾ Chepanus, Dyonisius, Ladislaus, Paulus, Lorandus et Nicolaus.

²³⁾ Wenzel: Árpádkori Uj Okmánytár VII. 183. 1.

be, hogy fivére 11 ezüst márkával negyedére nézve kielégítette (*confessa est a nobili viro . . . filio condam Pouse Comititis ibidem presentī super quarta ejusdem domine Lucie undecim marcis de argento iam receptis plenāre fuisse satisfactum*;²⁴⁾ 1258-ból pedig reánk maradt az első bírói ítélet,²⁵⁾ melyben maga a király (IV. Béla) állapítja meg fivérrel szemben a leányok negyedjogát. *Corrardus comes* beperelte ugyanis a király előtt nővéreit, *Poth leányait IIsua* és *Bochochu* nevű birtokok iránt, és a király *perpetuum silenciumot* parancsolt a fivérnek, miután kiderült, hogy a megjelölt birtokokat a leányok negyedük fejében kapták.²⁶⁾ A fivér szolgáltatja a negyedet *Philippus comes* nővéreinek a pécsi káptalan előtt 1259-ben,²⁷⁾ *Chakani Balzsam asszonynak Omódé* győri püspök,²⁸⁾ *Gyula mester leányának* az erdélyi fehérvári káptalan előtt (mindkettő 1265-ben),²⁹⁾ a *Zolnuk* nemzetségbeli *Erzsébet* asszonynak és férjének, Péternek, a váci káptalan előtt 1276-ban,³⁰⁾ és még számos más esetben, amint azt okleveles anyagunk világosan tanúsítja.³¹⁾

3. A leánynegyed kiszolgáltatását tanúsító, vagy jogszerűségét megállapító oklevelek nem az aranybullára, hanem az ország régi szokására, majd néhány esetben a természetjogra hivatkoznak. Különös fontossággal bír erre nézve IV. Béla királynak 1239-ből származó egyik oklevele, melyben *Szathmár fia Miklós* végrendelkezési kiváltságát erősítette meg és amely egyúttal a legrégebbi reánk maradt bírói ítélet is a leánynegyed tárgyában. A király ugyanis akkor, amikor ezt a privilégiumot, melyet még II. András adott, megerősítette, egyben eldöntötte

²⁴⁾ U. o. VII. 412. l.

²⁵⁾ Iv. Bélának van egy korábbi, 1239-ből származó, ítélete is a leánynegyed tárgyában, mely először tesz különbséget a negyed szempontjából az ősi és a szerzett javak között. L. alább.

²⁶⁾ „ . . . Quia nobis in figura iudicij ex relatione utriusque partis patuit, dictas possessiones eidem dominabus pro quarta esse assignatas, eidem C. (Corrardus) perpetuum silencium super hoc duximus sententialiter imponendum“. — Wenzel: VII. 487. l.

²⁷⁾ Fejér: IV/2. 518. l.

²⁸⁾ Wenzel: VIII. 132. l.

²⁹⁾ Wenzel: VIII. 133. l.

³⁰⁾ Wenzel: IX. 165. l.

³¹⁾ A vonatkozó okleveleket kimerítően idézi Illés: I. m. 36. old.

bíróilag a hagyaték tárgyát képező ingatlanra nézve támasztott negyedigényt is. Az oklevél ezen része a felperesi kérelmet aként ismerteti, hogy az örökhagyó veje nejjének leánynegyedét az ország szokására hivatkozva követelte a hagyatékból.³²⁾ Ez pedig különösen feltűnő azért, mert itt az aranybulla 4. pontjában érintett eset forgott fenn, miután az örökhagyónak *nem volt fiúörököse*, amint azt az oklevél bevezető sorai tanúsítják.³³⁾ Figyelemmel arra a nagy szerepre, melyet IV. Béla még mint ifjabb király az aranybulla kivívása körül játszott, alig lenne feltételezhető, hogyha a negyedjog oly jogintézmény lett volna, melyet a korábbi szokásjog nem ismert és az aranybulla teremtetett volna meg, e nagyjelentőségű, szinte *alaptörvény jelleggel bíró dekretum helyett ítélete egy épen ott említett esetről is általában csak a szokásra hivatkozhatnak*.

Ugyanez a jelenség ismétlődik a pécsváradi apátságnak egy 1274-ből származó végrendeletében, amelyben egy István nevű magtalan egyén bizonyos öröklött birtokot a budai Szűz-Mária monostornak hagyományoz, kiemeli azonban, hogyha nővére túlélné őt, a hagyományozott föld negyede (vagy értéke), az ország szokása szerint, őt fogja illetni.³⁴⁾ Úgy ez, mint az előbbi eset csak aként látszik megmagyarázhatónak, hogy

³²⁾ „... Hoc itaque Stephanus, gener dicti Nicolai coram nobis convenit, requirens... ratione uxoris suae filiae Nicolai quartam partem iuxta regni nostri consuetudinem de omnibus supradictis possessionibus“. Fejér: IV/1. 146. l.

³³⁾ „... ad notitiam universorum volumus pervenire, quod quidam Nobilis Nicolaus nomine filius Sathamar haeredum carens solatio... ad praesentiam... genitoris nostri Andreae accessit, humiliter supplicans, ac devote, ut optata sibi daretur facultas, quod quasdam villas suas emittias in Comitatu Supruniensi extra portam existentes... cum pertinentiis suis domui sacrae militiae templi relinquere posset post mortem suam, sicut vellet“. Fejér: IV/1. 146. l.

³⁴⁾ „... Praeterea Stephanus filius Thomae de Kapsan... constitutus, terram suam hereditariam in Kapsan existentem... ob remedium animae suae Monasterio perpetue Virginis Mariae Budae in Insula constituto... contulisset hoc adiecto: quod quamdiu idem Stephanus cum sorore sua vixerit in eadem terra sub tutela Ecclesiae residerent, si autem praedictum Stephanum ante sororem suam divina vocatione debitum persolvere contingeret, ex ipsa terra secundum consuetudinem regni quartam partem, aut valorem persolverent mulieri praedictae“. Fejér: VII/2. 32. l.

a negyedjog általában *szokáson alapuló jogintézmény* gyanánt élt a köztudatban.

Ugyancsak a szokásra, de emellett a *természetjogra* is hivatkozik egy 1293-ból származó bizonyáglevél,³⁵⁾ *Lodomér* esztergomi érseknek *Mihály comes* nejének negyede tárgyában 1281-ben hozott ítélete,³⁶⁾ míg *Omódé* győri püspök 1265-ben kiállított, már említett bizonyáglevele,³⁷⁾ valamint *Machia comes* és nejének, Ilonának a pannonhalmi konvent előtt 1298-ban tett közös végrendelete³⁸⁾ *csak a természetjogot hangsúlyozza*. Figyelembe véve azt a tényt, hogy ezeket az okiratokat kivétel nélkül papok szerkesztették, akik latin műveltséggel és oly jogi gondolkodással bírtak, mely a természetjogot *az állami (polgári) joggal a római jogban ép úgy, mint a kánonjogban élesen szembeállította*, nem lehet kétség aziránt, hogy a leánynegyed jogintézményét az aranybulla kiadását közvetlenül követő időben sem tekintette a közfelfogás az aranybulla, vagy más világi dekretumon alapulónak.

3. Történelmileg tényleg kimutatható, hogy *a leányoknak már az aranybulla kiadása előtt is volt törvényes örökjoguk az ősi jószágokban*. Csak egy olyan oklevél maradt ugyan reánk, mely ezt feltétlenül bizonyítja, de ez az egy is elegendő bizonyíték. *Egy Scinnes nevű nő finemű rokonainak beleegyezésével 1146-ban* végrendeletet tett és törvény alapján *öröklött*³⁹⁾ *atyai*

³⁵⁾ „... nobiles viri confessi sunt quendam possessionem ratione quarte nobili Domine sorori ipsorum *iure naturari* (sic!) iuxta Regni consuetudinem (approbatam törölve) provenientes dedidissent“. *Kubinyi 156. l. Idézi Illés 1. m.*

³⁶⁾ „... volumus pervenire, quod cum ... super quodam iure debito *iure nature* sive super quarta dominam matrem suam litem legitime contestati fuerunt coram nobis ... petebat nomine matris sue sibi assignari secundum *Regni consuetudinem* approbatam“. Wenzel: IX. 303. l.

³⁷⁾ „... eadem domina confessa est viva voce, quod Georgius et fratres sui ... super quarta de possessionibus patris sui prefati *iure nature* sibi debita satisfecissent assignatis sibi septuaginta iugeribus terre“. Wenzel: VIII. 132. l.

³⁸⁾ Quam etiam quartam suam, quam eadem domine Elena ibidem possidet *iure naturali* ... contulerunt et dederunt Ecclesie Sancti Michaelis ... — Wenzel: XII. 627. l.

³⁹⁾ hereditarie jus a középkori oklevélstilusban a törvényes örökjogot jelenti. A végrendeleti öröklés műszava: donatio.

birtokáról rendelkezvén,⁴⁰⁾ egy *Chutus* nevű helységet a szent-mártoni apátságnak hagyományozott.⁴¹⁾ Hogy ez a törvényes öröklés, amellyel az említett Scines nevű nő az atyái birtok tulajdonát annak idején megszerezte, *a negyedrészt erejéig terjedt-e, az nem tűnik ugyan ki* ezekből az oklevelekből, azt azonban feltétlenül és teljesen bizonyítja, hogy már az aranybulla kiadása előtt a törvény alapján *örökölték* a leányok az ősi jószágokban — és pedig akkor is, ha mellettük volt *öröklésre hivatott fiúörökös*.

⁴⁰⁾ „... Ego Scines . . . excogitavi sic ordinare patrimonium, quod ad me pertinet *hereditario jure*, ut talem possim heredem habere, qui me post hanc vitam participem faciat hereditatis aeternae. Inito itaque salubri consilio *cum marito meo domino Henrico fratre domini David Abbatis* conveni propinquos et amicos meos hujus Regni Primates, quibus aperiens commune consilium rogavi, ut suggererent domino nostro *Regi Geysae*, quatinus ipsius permissione et licentia predium nomine Chutus cum omnibus pertinentiis voverem et traderem *Ecclesie Sancti Martini supra montem Pannoniae*. Mox illi acquiescentes nostris petitionibus et bonum desiderium approbantes Regem aggressi inclinaverunt et fieri debere, quod petivimus, supplicantes impetraverunt. Accepta igitur legali licentia, predium supradictum . . . beato Martino donavimus“. Wenzel: I. 56. 1.

⁴¹⁾ Az oklevélben foglaltak további támpontot nyerne a váradi tüzespróba lajtstrom 130. (Karácsonyi és Borovszki rendezése szerint 377.) sz. bejegyzésében, amely szerint (II.) András király Forcuna comes özvegyének, Margitnak, birtokadományozását megsemmisítette azért, mert az adományozó nő törvényes öröklés címén szerezvén az ingatlant — (Az oklevélnek az örökölt földre vonatkozó „ex donatione patris eius“ kitétele nyilván oly végintézkedésre vonatkozik, mely csak a törvényes örökösödési rendet erősítette meg, mert ellenkező esetben a régi magyar birtokjogi felfogás szerint az ingatlan szerzeményi és nem örökölt lett volna. V. ö. Wenzel: A magyar és az erdélyi magánjog rendszere. 294. old.) — azt a vérrokonok hozzájárulása nélkül nem volt jogosítva elidegeníteni. Ez a bejegyzés ugyan Karácsonyi és Borovszki szerint 1234-ből való, tehát az aranybulla első kiadásánál 14 évvel később kelt, de azért valószínűnek látszik, hogy Forcuna özvegye is még 1222 előtt örökölt. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy az emberek 50—60 éves koruk előtt nem igen szoktak végrendelkezni, feltehető tehát, hogy az említett úrnő, aki egyébként is már özvegy volt, 1234-ben már idősebb nő lehetett, ez pedig valószínűvé teszi, hogy atyja, akitől a birtokot örökölte, s akinek legalább 18—20 évvel idősebbnek kellett lennie nála (de idősebb lehetett 30 évvel is) 15 évnél korábban hunyhatott el, minthogy leánya végrendelkezett. Ez esetben pedig az utána való törvényes öröklés 1222 év előtt ment végbe.

És ezt a bizonyítékot pompásan kiegészítik jogtörténetünk egyéb adatai. Láttuk, hogy bár feltétlen bizonyítékunk nincsen reá, mégis *teljes biztossággal következtetünk arra, hogy a törzsi szervezet korában az ingatlan javak öröklés alá egyáltalában nem estek*, a Szt István alkotta törvényes öröklési rendből pedig, írott emlékeink kétségbevonhatatlan tanúsága szerint, a leányok egészen kirekesztettek. Viszont a XIII. és köv. századok történelmi emlékei vitathatatlanul bizonyítják, hogy a leányok ezekben a századokban az ősi öröklött vagyonból csak negyedek kaptak. Ezekből a történelmi tényekből pedig szükségszerűleg arra kell következtetnünk, hogy *a leányoknak a XII. század közepe táján az ismertetett oklevél szerint tényleg élt örökjoga az ingatlanokra nézve a fiági örökjoggal egyenlő nem lehetett, hanem csak úgy, mint e jogot a következő századok oklevelei feltüntetik, a birtok bizonyos hányadrészéig terjedhetett.*

A leányok törvényes örökjogának fent érintett áttekintése ugyanis folytonos és szakadatlan fejlődést mutat *a fiúk jogával való teljes egyenlőség felé*. Jelentősebb visszaesést, vagy elhajlást e fejlődésben sem hazánkban, sem másutt nem találunk. Már pedig az előadottakkal szemben azt, hogy a XII. század okleveleiben említett örökjoga a leányoknak *nem hányadszerű, hanem a fiúkévál egyenlő lett volna*, csak az esetben tételezhetnők fel, ha egyszersmind feltételeznők azt is, hogy a magyar leányok örökjogában a XIII. században *hatalmas visszaesés következett* be, mely korábban élvezett egyenjogúságukat elkobozta és örökjogukat a hagyaték negyed-rés�ére korlátozta volna. *Hogy azonban ily visszaesés nem volt*, azt kétségtelennek lehet tekintenünk. Hiszen a XII. század végén már Nyugateurópában is meghonosodott, sőt Franciaországban általános elismerést nyert a nő hűbérképessége,⁴²⁾ *pedig ott a fekvő jószágok fejlettebb katonai jellege folytán*, a női jog nehezebben törhetett utat az egyenlőség felé. És egy századdal később a hűbéri jelleget még úgyszólván teljesen nélkülöző magyar jog a leányok jogában *mérföldes léptekkel ment volna visszafelé?* Az ellenkező kizárásának módszerével tehát odajutunk, hogy a XII. században, vagyis az aranybulla ki-

⁴²⁾ Hajnik: I.: Egyetemes európai jogtörténet 342 l.

adása előtt a leányok *ép úgy hányadszerű* kielégítésben részesültek, mint a XIII. században, az aranybulla kiadása után.

Hogy ez a hányad a XIII. és következő századok női örökjogához hasonlóan szintén negyed volt, — arra nézve nincs ugyan támogató, de nincs ellentmondó vagy más hányadra mutató adatunk sem, — aminthogy egész jogtörténetünkben nem találunk semmi vonatkozást arra nézve, hogy a leányok örökjoga az egészhez viszonyítva más rész erejéig szenvedett volna valaha korlátozást. Nem vétünk tehát a történelmi következtetéseknél feltétlenül megkívántató óvatosság ellen, ha az ismertetett oklevelek alapján azt a tényt állapítjuk meg, hogy *a leányok bennük szereplő örökjoga a negyedjoggal azonos* és végső következtetés gyanánt kimondjuk, hogy *a leánynegyed intézménye régebbi az aranybullánál.*⁴³⁾

5. Nagy Lajos 1351-ben az u. n. ösiség behozatalával az aranybulla 4. cikkét kifejezetten hatályon kívül helyezte, s a leánynegyed intézménye *még sem szűnt meg*, sőt erőteljesebb fejlődésnek indult, mint valaha. Ez a tény is világosan bizonyítja, hogy a Quarta jogintézménye nem az aranybulla 4. pontján alapult, az aranybulla azt csak megerősíthette, mint a nemzet egyéb meglévő jogait és szabadságait.

Ezen adatok világában az aranybulla 4. pontját nem lehet másként értelmezni, minthogy az nem a negyedjogot *adta meg* a leányoknak, hanem a magánjogunkban addig ugyan nem ismeretlen, de a királyi hatalom által privilégium gyanánt kezelt szabad *végrendelkezési jogát erősítette meg a fiúörökös-sel nem bíró kir. servienseknek*. A leánynegyedre pedig csak utalt, mert azt a szabad végrendelkezési jog korlátjaképen

⁴³⁾ Ilés (id. m.) hasonlóképp erre látszik következtetni azon tény alapján, hogy oly nagyjelentőségű, úgyszólván forradalmi jellegű változás, amely az aranybulla szerinti — fiúörökös nemlétében járó — quartát az okleveles anyagból megismerhető quartává alakította volna át, vagyis *a leányok örökjogát létező fiúörökössel szemben is érvényre juttatta volna*, ama pár évtized alatt, mely az aranybulla kiadásától és ismétlésétől az erre vonatkozó okleveles anyagunk kezdetéig eltelt, nem mehetett volna végbe. Hogy ez a következtetés helyes volt, azt a szövegben ismertetett oklevelek bizonyítják.

köteles rész gyanánt fogta fel.⁴⁴⁾ *Az aranybulla negyedik pontját tehát nem a leánynegyed, hanem legfeljebb a köteles rész forrásának lehet tekinteni.*

Ezek után pedig kíséreljük meg pontosan meghatározni azt az időpontot, ameddig a kifejtettek szerint a negyedre vonatkozó emlékeink visszanyúlnak. Scines végrendelete 1145-ből, vagyis a XII. század közepéről ered. A benne említett öröklés egy emberöltővel korábban történhetett, s ha erre 40—50 évet számítunk, azt állapíthatjuk meg, hogy *a leánynegyed intézménye a XII. század küszöbén már élt jogunkban*, esetleg élhetett azonban már a XI. században is. Ennél pontosabban a kezdő Árpádkorból reánk maradt történelmi emlékek kevés száma és hiányossága mellett nem lehet a keletkezés időpontját meghatározni. Így is kétségtelen azonban, hogy a leánynegyed egyike a legrégibb vagyoni jogi intézményeinknek, amelynek fejlődése épen ezért a régi magyar jogélet történetére is igen sok értékes és becses adatot rejt magában.

II. Annak a kérdésnek a megítélésénél, hogy a leánynegyed eredeti, vagy recipiált jogintézmény, a következőket kell különösen figyelembe vennünk.

A magyarság akkor, amikor mai hazáját elfoglalta, úgy szólván még államelőtti életét élte, egy teljesen primitív társadalmi és jogi szervezetben. Az a nagy átalakulás tehát, amit Szent István kora a törzsi szervezet korával szemben jelentett, külföldi hatásoktól teljesen mentesen aligha mehetett végbe. Közjogi intézményeink legtöbbször ki is lehet ily hatásokat mutatni, hogy csak egyet említsünk, Szent István egyik leghatalmasabb és legmaradandóbb alkotása, a várrendszer, vármegyéink szabálytalan területbeosztásában és szétagoltóságában egészen napjainkig megőrizte annak emlékeit.⁴⁵⁾

⁴⁴⁾ Hogy a köteles részt itt csak a leányág javára állapított meg, annak oka az volt, hogy a fiúörökösök e korban még szükségörökösök voltak, szabad végrendelezési jog a fiág kihaltá előtt nem volt, ezt a nem létező jogot nem lehetett tehát a köteles rész intézményével korlátozni. V. ö. Hajnik I. m. I. k.

⁴⁵⁾ Ez a látszólag érthetetlen rendszertelenség a területi magánhatal-

Ebből a tényből azonban magánjogi intézményeink eredetére nézve messzesemenő következtetéseket nem lehet vonni. A XI—XII. század magyar magánjoga igen egyszerű, mondhatni primitív magánjog volt, amelyre a fejlődő és tökéletesedő magyar gondolkodás a maga erejéből is rájuthatott. Annak a ténynek, hogy több magánjogi viszony az egyes külföldi jogvidékeken a mienkéhez hasonlóan szabályoztatott, így pl. hogy a leányok örökjoga Nyugateurópában is általában szűkebb terjedelmű volt a fiúkénál, — nem szabad túlságos jelentőséget tulajdonítanunk. Az emberi gondolkodásnak elvégre vannak közös és hasonló törvényei, s egyik nép utánzás nélkül is juthat ugyanarra az eredményre, mint a másik, ha a tényleges viszonyok és körülmények azonosak.

Az egyes nyugateurópai törzsi jogok egyébként is oly sokféleképen és különböző módon szabályozták a leányok örökjogát,⁴⁶⁾ hogy ha egyikben, másikkban akad is valami hasonlóság a hazaihoz, merőben önkényes lenne ezt akár-melyikre visszavezetni. Ez áll a longobard jog úgynevezett leányharmadára is, amely a magyar leánynegyedhez épen csak külsőleg mutat némi hasonlóságot, tartalmilag azonban teljesen különbözik az utóbbtól. Anélkül, hogy ezt a kérdést ezúttal bővebben fejtegetni kívánnók, ehelyt csak arra mutatunk rá, hogy a longobard jog leányharmada Luitprand, illetve Rotharis edictuma⁴⁷⁾ szerint a fiúk öröklésével nem

mak keletkezésését kívánta megakadályozni, s a nyugateurópai államszervezet tanulságain épült fel. L. Ereky: A magyar helyhatósági önkormányzat I. k.

⁴⁶⁾ Az ellentétek kidomborítására álljanak itt az egyes törzsi jogok idevágó rendelkezései: A Lex Angl. et Werin. szerint „Haereditatem defuncti filius, non filia suscipiat. Si filium non habuit, qui defunctus est, ad filiam pecunia et mancipia, terra vero ad proximum paternae generationis consanguineum pertineat“. (6. cím. 1. §.) A Lex Salica szerint „De terra vero Salica in mulierem nulla portio haereditatis transit“. (62. cím 6. feje.) Ellenben a Lex Ripuariorum szerint már csak „Cum virilis sexus extiterit, femina in haereditatem aviticam non succedat“ (56. c.) a Lex Alemannorum pedig a leányoknak az oldalrokonokkal szemben elsőbbséget adott. L. Wenzel: *Egyet. Jogt.* 238. old.

⁴⁷⁾ Luitprand edictuma a következő: „De eo, qui filiam in capello in casa habuerit et filium non reliquerit legitimum, ut de rebus suis amplius per nullum titulum cuiquam per donationem aut pro anima sua iacere

párhuzamos, mert csak fiúörökös nem létében járt a leányoknak. A harmadhoz való jog épen ezért nem is valóságos örökjog, inkább csak annak pótléka, egy sajátos jogintézmény, mely bizonyos belső rokonságban áll a köteles rész fogalmával, anélkül azonban, hogy egyben törvényes osztályrésznek volna tekinthető. Ezzel szemben a magyar leánynegyed, mint láttuk, valóságos törvényes örökjog, mely a fiág öröklési jogával teljesen párhuzamosan halad, s attól épen csak a számszerűségben, tehát mennyiségileg és nem fogalmilag különbözik, egyébként vele teljesen azonos. Ha emellett figyelembe vesszük még azt, hogy *fiúörökös nem létében a leányok az árpádkori magyar jog szerint nem negyedet, hanem rendes örökrészt kaptak*,⁴⁸⁾ nyilvánvalóvá lesz előttünk, hogy *a magyar és a longobard jog közötti erős összefüggés csak látszólagos*, amely az összehasonlító jogtörténet világánál csaknem a semmivé zsugorodik össze.

Amennyiben tehát a negyedjog kialakulásánál *érvényesültek volna is idegen, nyugateurópai hatások*, feltétlenül eredeti magyar jellege mellett kell állást foglalnunk, miután annak ellenkezőjére, vagyis netaláni átültetett voltára a történelemnek nincsen adata.

3. §. A negyedjog terjedelme. A pénzen szerzett birtok és a leánynegyed.

Megismerkedve eként a negyed fogalmával, s keletkezésének két legfontosabb kérdésével, az előtt a nehéz feladat előtt állunk, hogy a negyedjognak a terjedelmét megállapítsuk. A kérdés, mely itt előttünk áll, az: *vajjon a negyed kizárólagos formája-e a leányok öröklésének, vagy pedig vele párhuzamosan halad egy teljesebb, — esetleg a fiúkével egyenlő — örök-*

possit, nisi partes duas, tertiam vero relinquat filiae suae, sicut iam gloriosus Rotharis rex constituit . . . Quia nobis comparuit, quod per nullam donationem . . . possit filiam suam de ipsa tertia portione substantiae suae exhaeredit facere, et si duae, aut amplius fuerint, de mediate. Luitprand: 64. 65. Pertz: Mon. Germ. Hist. L. L. IV. 433. Idézi Illés I. m.

⁴⁸⁾ L. alább.

jog, s ha igen, mi határoz az öröklés egyik, vagy másik alakja között? Minden birtok után jár-e a negyed, vagy pedig csak bizonyos fekvő jószágok után, s ha az utóbbi eset áll fenn, mi a jogi sorsa a negyedjogon kívül eső javaknak, egészen ki vannak-e azokból a leányok zárva, vagy azokban a fiúkkal egyenlően részesednek?

Ezekre a kérdésekre az egyes korszakokban más és más felelet adódik.

I. Az Árpádkorra nézve jogtörténetünknek eddig az volt az álláspontja, hogy a negyed csak *az ősi öröklött javakból járt,*⁴⁹⁾ ellenben *a pénzen szerzett birtokból a leányok is rendes örökrészt kaptak.* Ez az álláspont azonban nézetünk szerint téves és revízióra szorul. A tévedés onnan eredt, hogy jogtörténetünk a negyedet illetőleg az Árpádkori jogéletet is a *Hármas-könyvön* át nézte, mintegy abban a hallgatólágos feltevésben, hogy ez a jogintézmény a Hk. szerkesztésének idejéig mit sem változott. Ez a feltevés azonban okleveles anyagunk világában tévesnek jelentkezik, mert *a Tripartitum korabeli jus Quartalitii az árpádkori negyedjoggal tartalmilag nem azonos.*

Álláspontunk igazolására álljanak itt a következők:

1. Előrebocsátjuk, hogy *az Árpádkorból nincs kétségtelen történelmi bizonyítékunk sem arra, hogy csak az ősi birtokból kaptak volna negyedet, sem arra, hogy a pénzen szerzett javakban a fiággal egyenlően osztottak volna a leányok.*

A) Az előbbinek bizonyítására IV. Béla királynak egy 1239-ből kelt ítéletlevelére szokás hivatkozni, amely egyben a legrégebbi mindazon ítéletek közül, amelyek a leánynegyed tárgyában reánk maradtak. A bírói döntést II. Andrásnak *Szathmár fia Miklós* részére kiadott *végrendelkezési privilégiumát megerősítő oklevél foglalja magában.* II. András ugyanis a végrendelkezési jogot a privilégiumban felsorolt birtokokra, mint szerzett jószágokra adta meg, később azonban a vérrokonok (cognati) azt vitatták IV. Béla előtt, hogy az örökhagyó által II. András privilégiuma alapján az Egyháznak hagyott birtokok nem szerzeményiek, hanem *öröklött* jószágok voltak. (. . . quod omnia, quae cognatus ipsorum Nicolaus Ecclesiae

⁴⁹⁾ Timon: I. m. 375. old. Illés: I. m. 39. old.

contulerat, non fuerunt ipsius emittia, sed haereditario iure possessa . . .) A király az esküt a vérrokonoknak ítélte, akik azonban vonakodtak a megítélt esküt letenni, mire a király megállapította a peres jószágok szerzeményi jellegét. Ekkor lépett fel az örökhagyó veje, István, aki feleségének leány-negyedét követelte, a király azonban ezt a követelést elutasította azzal az indokolással, hogy *miután a birtokok pénzen szerzettek voltak, s belőlük kifejezetten semmit sem hagyott a szerző atya leányának*, örökrész őt abból nem illeti. (... Deceverunt, quod cum illa fuerint emittia et non haereditaria pater ipsius et pater filiae nihil expresse reliquerit de eisdem, nullam inde eius filia deberet de iure habere portionem.⁵⁰⁾

Ez az ítélet azonban nem mondja azt, amire nézve idézni szokták (világosan legalább is nem), hogy t. i. a pénzzel szerzett birtokból negyed nem jár, hanem azt jelenti csak ki, hogy mivel a birtokok, amelyekből a negyed követeltetett, pénzszerzeményiek voltak és *a szerző atya semmit sem hagyott belőlük leányának*, (hanem az egészet az Egyházra ruházta végrendeletileg), a leányt azokból jog szerint semmi sem illeti. Ez a királyi döntés pedig úgy is magyarázható (sőt azt hisszük, csakis úgy magyarázható), hogy *a leány negyedigényével azért utasított el, mert az örökhagyó végrendeletileg mást* (az Egyházat) *tett általános és kizárólagos örökösévé*, s mint-hogy a pénzen szerzett birtokok feletti szabad rendelkezési jog ezt még az egyenes leszármazó örökösök kárára is lehetővé tette, a negyedét ép oly kevéssé lehetett megítélni, mint a fiág-beli vérrokonoknak magát a birtokot. Vagyis *nem a birtok pénzen szerzett volta, hanem az első szerző ellenkező végintézkedése miatt nem volt helye a negyed követelésének*, s a szerzeményi jelleg mindössze annyiban játszott szerepet, hogy a végintézkedés megszoríthatásának útjában állván, annak teljes hatálybanmaradását eredményezte, miután a negyed köteles részi jellege a pénzen szerzett birtokokra nézve ebben a korban még nem érvényesült.⁵¹⁾

⁵⁰⁾ Fejér: IV/1. 146. l.

⁵¹⁾ Ezt az értelmezést támogatja Miklós comesnek 1237-ből, tehát csaknem ugyanabból az évből kelt végrendelete is, mely miután részletesen intézkedik minden birtokáról, így folytatja: „Item habeo tres villas empti-

Ezen értelmezés világában tehát az ítélet nem a törvényes öröklésre, hanem a *végrendelkezési szabadságra* nézve tartalmaz elvi döntést, következőleg a negyedre, mint a leányok törvényes osztályrészére nézve, jelentőséggel nem is bír.

B) Az az utóbbi megállapítás pedig, hogy a pénzen szerzett jószágokból a leányok *teljes örökrészt kaptak*, csak a Werbőczy korabeli magánjogra nézve helyes, de nem az Árpádkorra! A negyedet meghaladó öröklésről reánk maradt szórványos emlékek nem is a kir. serviensekre, hanem egyéb társadalmi osztályokra, s ezenfelül kivétel nélkül mind arra az esetre vonatkoznak, amikor öröklésre *hivatott fiúgyermek nem maradt*.⁵²⁾ Annak azonban, hogy fiúörökös mellett, akárcsak a pénzen szerzett jószágokban is, már az Árpádkorban, a nemesi jog szerint, teljes örökrész illette volna meg a leányokat, semmi nyoma sincsen, sőt az Anjou-korral való összehasonlítás mellett ezt egyenesen kizártnak lehet tekinteni. Amint ugyanis alant látni fogjuk, okleveles anyagunk világosan bizonyítja, hogy az Anjou-korban minden fekvő jószágból, tehát a pénzen szerzettekből is, csak negyedet kaptak a leányok, már pe-

cias, quas non pono in distributione, sed retineo arbitrio meo . . . ut in ultimis meis cuicunque mihi placuerit, de filiis meis, vel filiabus, vel in elemosynas liberaliter legabo“. Fejér: IV/1. 78. l.

⁵²⁾ Így a szepesi lándzsások kiváltságlevele (1243). „ . . . Item si quis de ipsis *sine herede* decesserit, universa bona tam mobilia, quam immobilia ipsius, cui filia si habeat, vel relicta, si nupserint succedat“. Fejér: IV/1. 279. l. — Továbbá a kereszturi lakosok kiváltságlevele (1246): „Item de rebus morientis sine herede *Comes accipiet unam*, quam voluerit, de ceteris moriens disponet pro sua voluntate. Si vero intestatus decedat, devolvantur bona sua *ad uxorem*, vel ad filiam suam si habet, salvo *tamen iure Comitiss* sui ut praedictum est, de ceteris disponat, sicut voluerit“. Fejér: IV/1. 440. l. Ily esetre nézve rendelkezik a Luprechtházi *telepesek* kiváltságlevele (1247): „Si quis autem hominum sui haeredis solatio careret, id est filio et filia et tunc de rebus eiusdem, sive possessione *nihil Dominus Vicecomes recipere* teneatur sed cuicunque volet liberam habeat dandi seu dimittendi facultatem“. Fejér: IV/1. 455. l. Végül IV. *Béla*nak egy másik libertasa: „ . . . Item statuimus, si quis ex ipsis fratrem uterinum habens sine haerede decesserit, non dicatur sine haerede decessisse, sed frater eius uterinus pro filio successores. Si vero fratrem uterinum non habuerit, medietas bonorum decedentis ad uxorem et filiam, vel filias, si, habuerit legitime devolvatur, medietatem vero *Comes recipiat*“. Fejér: IV/1. 194. l. 1240.

dig a leányok jogának folytonosan fejlődő jellege és az egyenlőség felé való közeledése nem engedi meg azt a feltevést, hogy ily hatalmas visszaesést szenvedhetett volna anélkül, hogy annak emléke ne maradjon.

Amennyiben tehát a Szabolcsfia Miklós leányának negyede tárgyában hozott ítéletlevelet aként értelmezzük, hogy a pénzen szerzett javakból *negyed nem járt*, — miután a leányok öröklésének más formája és intézménye a kifejtettek szerint ekkor még nem volt, azt kellene elfogadnunk valónak, hogy *a pénzen szerzett birtokból a leányok az Árpádkorban teljesen ki voltak zárva, vagyis hogy azokat a nemzet birtokjogi felfogása kizárólag és szorosabban a fiághoz tartozónak tekintette volna, mint az ősi szállás- és adománybirtokokat*. Eltekintve azonban attól, hogy ez a felfogás homlokegyenest ellenkezne a két birtoknem természetével, *okleveles anyagunkban világos cáfolatra talál*, s így feltétlenül elvetendő.

Habár ugyanis az árpádkori *osztálylevelekben* nők feltűnő ritkán szerepelnek; nem egy olyan esetet tudunk úgy élők között, mint halálesetre szólólag kimutatni, amikor pénzen *szerzett birtokot* kaptak a leányok.

Ime néhány eset az oklevelek világában:

Béhic comes 1220-ban ruhák és egyéb ingóságok mellett egy Mata nevű egyéntől vett szőlőt („... vineam unam, quam emi a Mata“) hogy *végrendeletében* két leányának.⁵³⁾ *Péter fia Sydou* 1244-ben egy egész szerzett birtokát („totam terram suam titulo empcionis ad eum pertinentia (sic!)“) *ruházza át* két leányára, mint azt a székesfehérvári káptalan bizonyítja.⁵⁴⁾ *János fia Jakab* 1248-ban a vasvári káptalan előtt vallja be, hogy vett birtokát („terram suam empticiam“) *vejének adta örökbe*.⁵⁵⁾ *Zeresi Simonnak fiai* 1283-ban az egri káptalan előtt *engedik át* vett birtokuk felét („dimidietatem cuiusdam terre eorum empticie“) *nővéreiknek*.⁵⁶⁾ *Kun István comes* 1291-ben a háyi káptalan előtt „... dedit et contulit ... terram suam

⁵³⁾ Fejér: III/1. 303. l.

⁵⁴⁾ Wenzel: VII. 182. l.

⁵⁵⁾ Wenzel: VII. 276. l.

⁵⁶⁾ Wenzel: XII. 403. l.

empticiam . . . domine Margarete sorori sue".⁵⁷⁾ De a leg-érdekesebb valamennyi között *István országbírónak* leánya javára 1300-ból kelt *adománya*, mely az Árpádkor végső határán atyai jóindulatára hivatkozik, amikor leányát az *atyi birtokokban* részesíti,⁵⁸⁾ de egyben az ősi öröklött javak mellett az országbíró atyja, Erney bán által szerzett szabolcsmegyei birtokát is leányára ruházza.⁵⁹⁾

Ezek az esetek minden kétséget kizárólag bizonyítják, hogy a nemzet egészének nem volt és nem lehetett olyan kialakult meggyőződése, hogy *a pénzen szerzett javakhoz*, talán azok kisebb megkötöttsége miatt, *a leányoknak semmi joguk sincsen*, mert akkor legfeljebb szórványosan részesedtek volna ezekben a javakban, már pedig a felhozott példák, figyelemmel arra is, hogy a következő korban zökkenés nélkül folytatódnak,⁶⁰⁾ szórványosoknak épen nem látszanak.

Ezeknek a példáknak a bizonyító erejéhez egyébként a következőket kell még megjegyeznünk:

Bár az idézett oklevelek egyike sem említi az átruházás jogcímét, legtöbbje nem hagy fenn semmi kétséget sem az-iránt, hogy az átruházás örökrész kielégítése céljából történt (néhánykor előlegesen). Ez ugyan még nem bizonyítja feltétlenül, hogy a fiú- és a leányág között a pénzen szerzett birtok is osztályra került, mert az osztályt elképzelhetnők aként is,

⁵⁷⁾ Wenzel: X. 517. 1.

⁵⁸⁾ Ezt annak szemléltetése végett említjük meg, hogy a középkori oklevelek egyes kifejezőmódjaira *mennyire nem lehet építeni*. Kétségtelen történeti bizonyítékaink vannak arra nézve, hogy a leányoknak, habár csak a negyed intézményével, az ősi öröklött javakhoz törvényes joguk volt, s az idézett oklevél a leányoknak részesítését mégis *különös kegyként tünteti fel*. Hasonló kifejezések az Anjou-kor okleveleiben is gyakoriak. Talán a természetbeni kiadást tekintették különös jóindulatnak?

⁵⁹⁾ " . . . Nos . . . filiam nostram karissimam . . . paterna pietate inducti de bonis paternis participem facere cupientes . . . quasdam possessiones hereditarias . . . item quamdam possessionem nostram per Erney banum patrem nostrum acquisitam . . . dedimus, donavimus tradidimus et contulimus memorate filie nostre et per ipsam suis heredibus heredumque suorum successoribus perpetuo iure et irrevocabiliter pacifice possidendas, habendas et tenendas". Wenzel: X. 378. 1.

⁶⁰⁾ Anjou-kori okt. I. 75. 1304. I. 141. 1307. I. 271. 1312. stb.

hogy arra csak az ősi, öröklött javak bocsáttattak, azonban az ezekből járó negyed az osztály körén kívül eső pénzen szerzett birtokkal elégítettett volna ki, de ez a feltevés a legcsekélyebb történeti adatra sem tudna támaszkodni és így feltétlenül el kell ejtenünk. Hasonlókép nem lenne kellő történelmi alapja annak a feltevésnek, hogy a pénzen szerzett birtokokból szorosabb értelemben vett magánjogi cím nélkül, tehát mintegy önkéntes atyai, vagy testvéri jóindulatból részesültek volna a leányok. Ha ugyanis feltételezzük, hogy az oklevélieg kimutatható valamennyi ily részeltetés nem a szokásjogon, hanem az egyéni jóindulaton alapult, úgy egy logikai ellentétet nyerünk, amely világosan mutatja ennek a feltételezésnek a tarthatatlanságát. Említettük ugyanis, hogy azokat az eseteket, amelyekben a leányok pénzen szerzett jószágokat kaptak, nem lehet szórványosaknak tekinteni. Amikor pedig azt látjuk, hogy nem is épen elvétele önként is juttatott az apa leányainak, a fivér nővéreinek a pénzen szerzett javakból, sőt nem egyszer csakis nekik juttatta az egész pénzen szerzett birtokállományt, nyilvánvaló lehetetlenségnek kell feltűnnie, hogy ugyanabban a korban lehetett volna oly jogszokás, amely a sokkal fiágibb természetű ősi javakból is megadott negyedét a pénzen szerzett birtokokból általánosan és egyöntetűen megtagadta volna. Az ellenkező kizárásának módszere tehát azt bizonyítja, hogy a pénzen szerzett birtokokra nézve a leányoknak volt az Árpádkorban törvényes örökjoguk — a szokásjog alapján.

Mindezekkel szemben pedig pusztán egy negativum állana, hogy t. i. az Árpádkorból mindezideig nem sikerült egyetlen egy olyan oklevelet sem felfedeznünk, amely a negyednek szerzett birtokból kiadását tanusítaná és azt is, hogy a fivér minden birtokának negyedrészt (quartam partem omnium possessionum) adta ki, *mindössze egy oklevélben olvashatjuk*.⁶¹⁾ Erre a *negativumra azonban nem lehet sokat építeni*. E kor monumentái közül jórészt a vak sors véletlen játéka válogatta ki azt az anyagot, amely annyi kül- és belháború országdúlása után sértetlenül reánk maradt. A bir-

⁶¹⁾ Fejér: VII/5. 453. 1.

tokviszonyokban a vezető szerepet pedig ekkor még kétségtelenül *az ősi javak* játszották, s így a szerzett jószágok az oklevelekben aránylag ritkán szerepelhettek. Figyelembevételét az, hogy a leánynegyed kiadásáról az egész Árpádkorból *alig száz eredeti oklevél* maradt reánk, — amely szám *a tényleg megtörtént esetek egy ezredrészének sem felel meg* talán, — szinte természetesnek tűnhetik fel, hogy ezekről a ritkábban előforduló esetekről okirati emléküink nem maradt. — Emellett bizonyos adatok még arra is mutatnak, hogy a szerzett birtokot, vagy annak bizonyos részeit sokszor még az apa életében megkaphatták a leányok és ez a tény további természetes magyarázatot látszik adni arra nézve, hogy az öröklés terén *miért nem látjuk szerepelni ezt a birtoknemet*.

Pusztán az árpádkori oklevelek alapján nem lehet tehát azt állítani, hogy a szerzett *birtok mentes volt a negyed követelésétől, mert az oklevelek ily jogszabályról bennünket nem tudósítanak*, a jogtörténet egyéb adatai pedig, mint láttuk, sokkal inkább *épen az ellenkezőjére engednek alapos következtetést*. Ami pedig a negyedre vonatkozó árpádkori okleveleket illeti, nézetünk szerint még azt sem mondhatni, hogy ezek az oklevelek *általában hangsúlyozták*, hogy a negyed az ősi vagyyonból adatott ki, mert úgyszólván minden olyan oklevéllel, amely szerint negyed címen „*possessiones nomine terre sue hereditarie*“⁶²⁾ „*partes terre sue hereditarie*“⁶³⁾ „*de terris suis hereditariis*“⁶⁴⁾ szolgáltatnak, vagy „*pro quarta, de terra hereditaria*“⁶⁵⁾ rendelkeznek, szembe lehet állítani több olyan oklevelet, amelyekben nincs kiemelve, sőt még csak meg sincs említve, hogy *milyen birtokból hasítottatott ki a negyed*,⁶⁶⁾ vagy mily birtok volt az, amely *végrendeletileg*, vagy egyéb, sokszor nem is említett, címen a leányokra ruháztatott.⁶⁷⁾

⁶²⁾ Wenzel: VII. 487. l.

⁶³⁾ Wenzel: VIII. 133. l.

⁶⁴⁾ Wenzel: IX. 165. l.

⁶⁵⁾ Wenzel: III. 281. l.

⁶⁶⁾ Fejér: III/2. 485. l. 490. l. IV/2. 517. l. VI/1. 268. l. IX/2. 457. l. — Wenzel: VIII. 132. l. X. 322. l.

⁶⁷⁾ Fejér: III/2. 269. l. 485. l. V/1. 73. l. 253. l. (V. ö. V/2. 84.) VII/2. 92. l. Wenzel: XII. 531. l.

2. De ha mindezek dacára is ragaszkodni kívánnánk jogtörténetünk régebbi álláspontjához, akkor is meg kell állapítanunk, hogy *a szerzeményi javaknak a negyed alóli mentesítése jogéletünknek legfeljebb futó hulláma lehetett*, amely mélyebb gyökereket verni nem tudott. Már 41 évre IV. Béla ítélete után — tehát nem oly hosszú idő múlva, amely alatt régi, bevált jogintézmények is át szoktak lassú fejlődéssel alakulni, — azt olvassuk *Lodomér* esztergomi érsek ítéletlevelében, hogy *Mihály fia Simon 1281-ben* az ország régi bevált szokása szerint (secundum Regni consuetudinem approbatam) úgy az öröklött, mint a bármiféle címen *szerzett birtokokból követelte anyjának negyedét* (. . . de possessionibus patris eorum hereditariis uel quocunque titulo conquisitis.⁶⁸⁾ Az alperesek itt azzal a kifogással éltek, hogy a negyedikövetelést már kielégítették,⁶⁹⁾ de az ítélettelvélt tartalma szerint nem tiltakoztak egy szóval sem az ellen, hogy felperes *a szerzett javakból is negyedet követeljen* és ezen követelés megalapozása végett *országos szokásra* hivatkozzék. Sajnos, az ítélet érdemi döntést nem tartalmaz, mert alperesek többszöri mulasztásuk miatt végül is elmakacsoltattak, azonban jogtörténetileg így is igen nagy értékkel bír. Mert habár a törvénykezési jog technikailag e korban még nem volt oly fejlett, mint ma, képtelenség lenne feltételezni, hogy az érsek a mulasztás következményeit kimondotta volna, *ha a felperes keresete a fennálló szokásjoggal nyilván ellenkezett volna*. És ép így nem lehet feltételezni azt sem, hogy ha a keresetbe vett jog és egyben azok a keretek is, amelyekben felperes azt érvényesíteni kívánta, a tárgyi jog szabályainak nem feleltek volna meg, azt az alperesek nem kifogásolták, az érsek pedig felperes jogállítását az idézett határozottsággal foglalta volna bele ítéletlevelébe. Az ellenkező kizárásának módszerével tehát ennek az ítéletnek az alapján csaknem biztosan következtethetünk arra, hogy *ha kezdetben lett volna is különbség a negyed szempontjából az ősi és a szerzeményi jószágok között, az Árpádkor utolsó évtizedei ezt a különbséget már nem ismerték*.

⁶⁸⁾ Wenzel: IX. 303. l.

⁶⁹⁾ „fratres sui dicebant, . . . de predicta quarta . . . per ipsos fore satisfactum et ideo se ipsos dicebant penitus ab inpeticione ipsius Symeonis absolutus“. Wenzel: IX. 303. l.

Röviden egybefoglalva tehát az Árpádkorra vonatkozó fejtegetéseinket, juttassuk kifejezésre az okleveles anyag tanulmányozása közben szerzett meggyőződésünket abban, hogy *az Árpádkorban a negyed minden valószínűség szerint a leányág törvényes öröklésének kizárólagos intézménye volt és minden birtokra nézve egyformán kiterjedt.* A negyedtől eltérő öröklés intézményes alakban ebben a korszakban még nem található fel, *a törvényes öröklés szabályaira tehát a birtok ősi vagy szerzeményi volta nem gyakorol befolyást.*

II. Az Anjou-kor okleveles anyaga ugyanezt a képet mutatja:

Zsámbéki Henard leánya, Aglent, 1327-ben az ország bevált szokása szerint atyja összes birtokából járó negyedéről („de quarta sua filiali ab omnibus possessionibus . . . de regni consuetudine sibi proveniente . . .”) nyugtatja fivéreit a budai káptalan előtt.⁷⁰⁾ *Balkáni István leányai* 1329-ben Péter somboni főesperes előtt procuratoruk útján azt terjesztik elő, hogy az ország bevált szokása szerint atyjuk minden birtokából követelik a negyedet („ . . . quod in omnibus possessionibus . . . patris ipsarum dominarum . . . quartam requirerent de consuetudine regni approbata“).⁷¹⁾ *Kozmafi András özvegye*, Mária, 1336-ban mindenből járó negyedét („ . . . quartam suam puellarem, sive filialem in omnibus et per omnia sibi debitam“) hagyományozza fivérének a költ káptalan kiküldötte előtt.⁷²⁾ *Nekchei Demeter* kir. tárnokmester pedig ugyancsak 1336-ban már kifejezetten negyed címén szolgáltat ki több szerzett birtokot.⁷³⁾ *Komlósi Zenthus fia Miklós* 1339-ben az esztergomi káptalan előtt a természetjog és az ország szokása szerint minden birtokból járó leánynegyed fejében („ . . . pro quarta filiali de iure nature et de consuetudine regni . . . de universis possessionibus . . .

⁷⁰⁾ Nagy Imre: Anjou-kori Okmánytár: II. 339. 1.

⁷¹⁾ Anj. Okmt. II. 431. 1.

⁷²⁾ Anj. Okmt. III. 266. 1.

⁷³⁾ “ . . . duas possessiones suas acquisiticias . . . nobili domine filie sue Clara . . . pro quarta filiale iure perpetuo, item possessiones suas duas . . . primam acquisitionis titulo obtentam, aliam vero emittam . . . nobili domine filie sue Kathus . . . simili iure perpetuo pro quarta filiali dedisset et legasset possidendas et habendas“. Anj. Okmt. III. 277. 1.

et porcionibus possessionariis“) szolgáltat ki bizonyos birtokokat.⁷⁵⁾ *Wech unokája* Miklós comes, 1341-ben negyed címén az esztergomi keresztesek konventje előtt a szerzési címre való tekintet nélkül ruház át egyes birtokokat.⁷⁶⁾ *Szikszai Marhard* unokája 1342-ben az egri káptalan előtt nagyatyja minden birtoka után (de universis possessionibus possessionariis predicti Marhardi) fizeti ki a negyedét 60 márkával.⁷⁷⁾ *Szentkirályi Mois fia* Miklós 1347-ben az egri káptalan előtt azzal az indokolással adja ki a negyedét, hogy az a természetjog és az ország szokása szerint bárhol fekvő és bármint nevezendő (tehát nyilván valamennyi) birtokából jár leányainak,⁷⁸⁾ és az egyik leány kielégítését annak fia, *Beby Balázs*, 1352-ben az egri káptalan előtt, az ország szokása szerint, minden birtokot terhelő kötelezettség teljesítése gyanánt nyugtatja.⁷⁹⁾ És több-kevesebb stílusos eltéréssel ugyanezeket olvashatjuk egészen a XV. századig még számos más oklevélben,⁸⁰⁾ amelyeknek részletes idézését nem engedik meg tanulmányunk keretei. Ezek közül még csak egyet kívánunk kiemelni, *Bátori László nejének*, Annának, 1355-ben a váradi káptalan előtt tett

⁷⁵⁾ Anj. Okt. III. 541. l.

⁷⁶⁾ „... significamus, ... quod comite Nicolao et patruelibus suis ... coram nobis personaliter constitutis ... idem comes Nicolaus possessiones suas ... item alias possessiones suas seu porciones possessionarias ... quovis titulo per ipsum possedas ... nobili domine ... ratione quarte filialis ... dedisse ... “ A. Okt. IV. 86. l.

⁷⁷⁾ A. Okt. IV. 276. l.

⁷⁸⁾ „Volumus pervenire, quod comes Nicolaus propositum extitit, quod quia annotatus comes Nicolaus de possessionibus et porcionibus suis possessionariis ubilibet existentibus et quoquomodo vocitatis debito iure nature et de regni consuetudine quattuor filiabus suis ... quarta filiali ... tenere dignoscerentur, idem comes Nicolus unam particulum terre de porcione sua in ... possessione ... pro totali expeditione quarte filialis ... filiabus suis contulisset“. A. Okt. V. 26. l.

⁷⁹⁾ A nyugta a negyedről szól, amelyet Moys fia „de universis possessionibus et porcionibus possessionariis eiusdem Moysi, ... de huius regni consuetudine eidem domine in suam porcione cedere deberet“. A. Okt. V. 620.

⁸⁰⁾ A. Okt. VI. 178. (1354), VI. 255. (1354), VI. 385. (1355), VI. 522. (1356). Fejér: IX/4. 370. (1371), IX/5. 298. (1378), (1381), IX/7. 611. (1378), X/4. 840. (1409) stb.

bevallását, mely *az ősi és (egyéb) atyai birtokokból járónak* mondja a negyedét, midőn ezen a címen nyugtat egy fejemgyei birtokot.⁸¹⁾

Ezek az oklevelek két tényt bizonyítanak: Először, hogy az Anjou-korban a leánynegyed mindenféle birtokból egyaránt járt, az ősiekből ép úgy, mint a szerzeményiekből, mert az idézett kifejezéseknek minden kétséget kizárólag ez az értelmük. A negyedjog szempontjából tehát birtokjogunk ebben a korban *az ősiség törvénybeiktatása (1351)* dacára is még jó ideig egységesnek jelentkezik. *De bizonyítják másodszer azt is, hogy a leányoknak e korban csak negyed járt a pénzszerzeményi javakból is*, mert ama számos esettel szemben, amelyben valamennyi birtokból, tehát nyilván a szerzeményiekből is csak negyedét kérnek és kapnak a leányok, egyetlen egy olyan esetet sem tudunk kimutatni, ahol ezt meghaladó teljes örökrészt kaptak volna. A nőágnak a negyedét meghaladó öröklésére tehát még az Anjou-korban sincs adatunk.

III. A következő kor hatalmasan kiemelkedő jogi mesterműve, Werbőczy hármaskönyve, mely egészen 1848-ig valóságos tengelyét képezte jogéletünknek, a XVI. század női örökjogát e tekintetben másként tünteti fel, mint a minőnek okleveles anyagunk alapján az előző századokban megismertük. Werbőczy szerint *csak a közszolgálatokkal szerzett*, vagyis *az adományi birtokból jár negyed, ellenben a vett birtokból* — vagyis a szorosabb értelemben vett szerzett vagyonból — *a leányok teljes örökrészt kapnak* (Hk. I. R. 6. c. 3—4. §.), mert az, mint a vételár reprezentánsa, ingó vagyonnak tekintendő, abban pedig a fiúk és a leányok egyenlően részesednek. (Hk. I. R. 19. c.)

Miután a Hármaskönyvet annak dacára, hogy alakilag törvénnyé nem válhatott, bíróságaink egészen 1848-ig törvény gyanánt alkalmazták, s a régi magyar *Curia (1723—1769)* az elébe került pereket még a XVIII. század második felében is *jórészt* annak alapján döntötte el, kétségtelen, hogy *a XVI.*

⁸¹⁾ „ . . . partim pro quarta sua puellari, quam iure et laudabile regni consuetudine exigente de possessionibus avitiis et paternis habere debuisse”. A. Okt. VI. 385. l.

században a szerzeményi birtok véglegesen kivált a negyed-jog köréből és ezen birtoknemre nézve a fiú- és a leányág között megvalósult az örökjog egyenlősége (Aequalitas juris). *A negyed pedig a leányág ingatlanokat illető öröklésének kizárólagos intézményéből a női öröklés egyik különleges fajává válik és csak bizonyos birtoknemekre szorítkozik.* Tartalmilag többé már nem is igen változik; a fejlődés súlypontja a quarta jog-intézményéről az egyenlő, vagy egyenlőtlen öröklés kérdéseire vagyis arra esik át, hogy mikor jár a leányoknak csak negyed és mikor teljes örökrész? Ezért ennek a kornak részletes feldolgozása nem is annyira a negyed, mint inkább az egyenlő öröklés körébe tartozik.

A Tripartitum idézett jogtétele tehát óriási jelentőséggel bír a női örökjog fejlődése szempontjából, a negyed történetére nézve pedig valóságos határkő, mert tartalmi fejlődését bezárja. Kérdés azonban, hogy ez a jogtétel mint egyeztethető össze a korábbi századok örökjogával, s mily fejlődési fázisok kötik össze azokat?

Jogtörténetünkben ez a kérdés eddig nem merült fel, mert irodalmunk az ősi és a *pénzszerzeményi* javak törvényes öröklésére nézve fennálló különbséget általában úgy tekintette, mintha az ősidőktől fennállott volna, vagyis feltételezte, hogy magánjogunk ebben a tekintetben Werbőczy koráig nem fejlődött és nem változott. Mi azonban okleveles anyagunk *beható tanulmányozása alapján*, mint előadtuk, arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a fiú- és a leányágnak az a részleges — a *pénzen szerzett javakra vonatkozó örökjogi egyenlősége*, melyről először Werbőczy tudósít bennünket, történelmi fejlemény, mert az előző századokban minden birtokból, tehát a pénzszerzeményiekből is, csak negyedét kaptak a leányok. A kérdés tehát itt tárul fel először és bár szorosan nem tartozik keretei közé, tanulmányunk feladata lenne, hogy a feleletadást megkísérelje.

Annak azonban, hogy ezt a kérdést teljesen felderíthessük, és történelmi hitelességgel megoldhassuk, ez idő szűrűt leküzdhetetlen akadályai vannak. A XV—XVI század okleveles anyaga ugyanis *tudvalevőleg igen kis részben van még csak összegyűjtve, amelynek alapján ítéletet alkotni nem lehet.*

Ez az anyag az átmenet legkisebb jelét sem mutatja és a negyedjognak teljes örökrészre való kiszélesbedésére nézve *semmi adatot sem nyújt a történetírónak*. Ezek az adatok benne rejtőzhetnek azonban a részben felkutatott, de ki nem adott, részben pedig még fel sem kutatott okleveleink hatalmas tömegében, amelyekhez a kutató a mai nehéz viszonyok mellett *kellő anyagi eszközök hiányában hozzáférni nem tud*. Részünkről azért ezt a kérdést ez idő szerint kikapcsolandónak tartjuk és addig, amíg az említett források felkutatása és feltárása alapján végleges ítéletet alkothatunk róla, a következőket kívánjuk csak megjegyezni.

Valószínű, hogy Werbőczy kora előtt már voltak esetek, amikor a pénzen szerzett birtokon a két ág egyenlően osztozott, s valószínűleg voltak oly bírói ítéletek is, melyek a két ág egyenjogúságát az ily birtokokra nézve jogszabály gyanánt elismerték. Werbőczy ugyanis határozottan kijelenti, hogy ő csak kodifikált, ellenben magának akkora hatalmat nem merészelt tulajdonítani, hogy új törvényeket hozzon, vagy betoldjon,⁸²⁾ s figyelemmel arra, hogy illet Werbőczy sok támadója közül nem is vetett egyetlen egy sem a szemére,⁸³⁾ — nem látszik megengedhetőnek az a feltevés, hogy Werbőczy, habár feltétlenül jogi meggyőződése szerint, de mégis a tényleg élő szokásjoggal szemben új jogszabályt alkotott volna. De viszont valószínű az is, hogy a szokásjognak ez a tétele még nem igen lehetett egészen megszilárdulva, s a törvénykezési gyakorlat sem volt erre nézve teljesen kialakultnak mondható. Feltűnő ugyanis, hogy Werbőczy a Hk. I. r. 13. fej. 1. §-ában mily erősen indokolja ezt a jogszabályt,⁸⁴⁾ amire alig lett volna

⁸²⁾ „Nemo autem id sibi persuadeat, me tantum mihi authoritatis vindicasse, ut *novas aliquas leges afferre ac superaddere* fuerim ausus: sed ea duntaxat, *quae a maioribus meis accepi*, quaeque observari in pertractandis judiciis . . . vidi, audivi, didici, in *unum quasi volumen contuli ac digessi*“. Trip. Praef.

⁸³⁾ L. Illés: Bevezetés a magyar jogtörténethez. 150. l.

⁸⁴⁾ „ . . . ne . . . a successionem rerum et bonorum paternorum penitus exclusae viderentur, fraternus amor et dilectio filiorum qua erga sorores afficiuntur, et iure quoque divino affici tenentur, permisit, filias, portiones congruas, perennali iure cum eis pariter, de praenatalis bonis ac iuribus possessionariis emptitiis habere et onera bellorum tutelamque

szükség, ha az már mély és eltéphetetlen gyökereket eresztett volna a magyar jog televényébe. Hogy azonban ez a feltevés mennyiben felel meg a történelmi igazságnak, azt a jövő diplomatikai kutatása lesz hivatva felderíteni.

4. §. A negyed kihasítása.

I.—II. Említettük, hogy az *ősi magyar* birtokjogi felfogás a földbirtokot a család elidegeníthetetlen és csorbíthatatlan örök tulajdonául tekintette, mely elv alól csak a gyakorlatban feltétlenül szükséges esetekben engedett kevés kivételt. A család azonban — ép úgy, mint ma — csak a fiágban élt tovább, a leányok a férjhezmenéssel örökre idegen család körébe jutottak. A régi magyar birtokjog ezért, mint láttuk, eleinte a földbirtokból teljesen ki is zárta a leányokat, utóbb azonban a negyedjog statuálásával enyhített alapvető elve szigorúságán. De a dolog természetéhez képest igyekezett ezt a jogintézményt összeegyeztetni hivatkozott alapfelfogásával és ezért a leányok kielégítésére oly módot keresett, hogy általa a család birtokállománya lehetőleg minél kisebb csorbítást szenvedjen.

Ennek a törekvésnek szükségképen ahoz az elvhez kellett volna vezetnie, hogy a negyed ne természetben, hanem minden egyes esetben kizárólag pénzben (esetleg egyéb ingókban) adassék ki. És mégis a *negyed sohasem vált feltétlen és kizárólagos pénzköveteléssé!*

Amikor az utolsó Árpádházi király, III. András 1291-ben (Szabó Károly szerint 1290-ben) újból összeírta és megerősítette a nemesek, valamint a szászok régi kiváltságait, biztosította őket az ellen, hogy birtokaikba idegen *akár hozomány, akár negyed címén* bejuthasson. *De pénzköveteléssé azért nem tette a negyedet*, — mint egyesek tévesen hiszik — hiszen a kielégítés módjáról egyáltalában nem rendelkezett, hanem mindössze azt a jogot adta meg a család férfitagjainak, hogy a férjhez ment leánytól a netalán korábban természetben kiadott

patrie hac in parte maritis ipsarum imposuit peragere, atque supportare.
Trip. Pars. I. Tit. 19. §. 1.

negyed *visszavásárolhassák*.⁸⁵⁾ A negyed kiadásának módját tehát ebből a dekretumból nem is ismerhetjük meg, hanem avégből a szokásjoghoz kell fordulnunk.

Az első, ami okleveles anyagunk tanulmányozása közben erre vonatkozólag figyelmünkbe ötlük, az a jogtörténeti tény, hogy a visszavásárlási jog eleinte feltűnő ritkán érvényesült. a negyedjog pénzbeli természete tehát az Árpádkorban még nem igen lehetett kialakulva a nemzeti köztudatban. A törvénykezési gyakorlat ugyan legalább férjes nőkkel szemben ilyennek tekinthette, mert olyan bírói döntésről, mely férjes nőknek is természetben ítélte volna meg a negyedét,⁸⁶⁾ nincs kétségtelen tudomásunk,⁸⁷⁾ ellenben 1385-ben egy nádori ítélet is kimondja, hogy a férjes nő a negyedét csak pénzben követelheti.⁸⁸⁾ Egyébként azonban a törvénykezési gyakorlat még az Anjou-korban sem zárkózott el a negyed természetbeni megítélésétől,⁸⁹⁾ arról tehát, hogy a negyedjog tiszta pénzkövetelés lett volna, a szokásjog ismerete mellett szó sem lehet.

⁸⁵⁾ „... In possessiones Nobilium seu Saxonum ... non possit introire extraneus ratione dotis, aut ratione *quartae filiabus* debitae. Sed heredes decedentium vel proximiores de generatione sua *redimant eas secundum extimationem iustam Regni nostri consuetam*“. Fejér: VII/2. 139. l. Art. 36.

⁸⁶⁾ IV. Béla királynak Poth leányai negyede tárgyában hozott fent közölt ítélete itt nem jöhet figyelembe, mert nyilván elévülés okából utasította el a visszavásárlási igényt.

⁸⁷⁾ Kizártnak azonban még ezt sem lehet tekinteni, mert pl. Mortunus özvegyének 1296-ban a Karasha faluból való Barnabás természetben adta ki a negyedét az esztergomi érsektől — bizonyára a természetbeni követelés jogossága tekintetében támadt vita miatt Tyburcius comeshez áttett perben a comes által hozott ítélet alapján. Hazai Okmt. VI/28. V. ö. Wenzel III. 281. l. Az itt közölt esetről csak az a kétséges, vajjon a leányok már a negyed kiadásakor is férjesek voltak-e, mert az oklevélből házas voltukat csak az eladás időpontjára nézve lehet megállapítani.

⁸⁸⁾ „... dominam Claram relictam Thome eandem verbo Regio admonuissent: ut ipsa quartam suam filialem cum pecunia recipere deberet“. Fejér: X/8. 193. l.

⁸⁹⁾ Pl.: Anj. Okmt. VI. 401. l. Hogy az itt szereplő leányok még nem voltak férjnél, azt abból lehet következtetni, hogy férjeik az oklevelekben megemlítve nincsenek, holott a férjes nőknél a férj megnevezését a középkori oklevélstilus soha sem szokta elmulasztani.

Ha pedig a tényleges szokást, az eleven jogéletet nézzük, úgy arról kell meggyőződnünk, hogy *a XV. századig még a férjes nőkkel szemben sem tekintetett a negyed kizárólag pénzkövetelésnek.* Okleveles anyagunk ugyanis világosan tanúsítja, hogy *a negyedet egészen a XV. századig gyakran adták ki természetben⁹⁰⁾ és pedig számos esetben férjes asszonyoknak, sőt azok örököseinek is.* Hogy csak néhány példát említsünk, így kapja negyedét *Dumasa neje*, Mortunus leánya 1243-ban,⁹¹⁾ *Isou neje*, Dénes leánya 1244-ben,⁹²⁾ *Chakani Balzsam asszony és Iwan felesége*, Gyula mester leánya, 1265-ben,⁹³⁾ *András fia Endre nővérének jogán ennek gyermekei* 1268 előtt,⁹⁴⁾ *Barleus neje*, Myske comes leánya, Gyung, 1276-ban,⁹⁵⁾ *Márkus mester felesége* 1295-ben,⁹⁶⁾ *Gelybi Ádám és Mortunus özvegye* 1296-ban,⁹⁷⁾ *Machia comes neje*, Ilona (végre rendelkeztet rőla 1298-ban),⁹⁸⁾ *Dózsa nádor nővérének jogán fia*, Erdődi Miklós 1322-ben⁹⁹⁾ *Csirke Dénes* 1322-ben *nagyanyja*,¹⁰⁰⁾ *Menosdi Ágoston* 1323-ban *nejének anyja*,¹⁰¹⁾ *Nekchei Demeter* kir. tárnokmester 1336 előtt,¹⁰²⁾ *Keménfi Mihály* 1333-ban,¹⁰³⁾

⁹⁰⁾ Fejés: IV/2. 517. l. (1259), V/2. 364. l. (1276), V/1. 268. l. (1293), IX/4. 616. l. (1374), IX/7. 601. l. (1378), X/3. 7. l. (1383) X/7. 144. l. (1429). Wenzel: VIII. 132. l. 133. l. (1265), III. 194. l. (1268 előtt), XII. 589. l. (1296), XII. 627. l. (1298), Hazai Okmt. VII. 28. l. (1243), IV. 30. l. (1244), I. Anjoukori Okmt. II. 45. l. (1322), II. 49. l. (1322), II. 52. (1322), II. 57. l. (1322), III. 277. l. (1336), III. 286. l. (1336), III. 541. (1339), IV. 86. (1341), IV. 155. l. (1341), IV. 391. (1344), IV. 449. l. (1347), V. 26. l. (1347), V. 532. l. (1351), V. 555. l. (1352), V. 622. l. (1352), VI. 104. l. (1353), VI. 255. (1354) stb.

⁹¹⁾ Hazai Okmt. VII. 28.

⁹²⁾ Hazai Okmt. IV. 30. l.

⁹³⁾ Wenzel VIII. 132. l. 133. l.

⁹⁴⁾ Wenzel III. 194. l.

⁹⁵⁾ Fejér: V/2. 364. l.

⁹⁶⁾ Fejér: VI/1. 268. l.

⁹⁷⁾ Wenzel: XII. 529. l. H. Okmt. 418. l.

⁹⁸⁾ Wenzel: XII. 627.

⁹⁹⁾ Anj. Okmt. II. 45. l.

¹⁰⁰⁾ Anj. Okt. II. 57.

¹⁰¹⁾ Anj. Okt. II. 96.

¹⁰²⁾ Anj. Okmt. III. 277. l.

¹⁰³⁾ Anj. Okmt. III. 286. l.

István fia Miklós 1339-ben édesanyjuk jogán,¹⁰⁴⁾ *Gyula fia János neje*, Scolastica 1341-ben,¹⁰⁵⁾ *Turucz Fekete András fia Miklós* 1344-ben és Beke hasonlóképen anyjuk jogán,¹⁰⁶⁾ *András fia György neje*, Ilona, 1351-ben,¹⁰⁷⁾ stb. Ezek között a nevek között nem egy olyat találunk, amelynek viselője birtoktalan ember nem lehetett, a természetbeni kiszolgáltatást tehát nem lehet azzal a kivételes ténnyel magyarázni, amelynek fenforgása esetében a későbbi jog is megadta a leányoknak a negyed természetbeni követelhetésének jogát (hogy t. i. birtoktalan emberhez mentek feleségül). Szép számmal látunk közöttük leányági örökösöket, akik vér szerint már teljesen elszakadtak anyjuk családjától és mégis természetben kapják meg anyjuk jogán a negyedet. Nyilvánvaló tehát, hogy *a szokásjogban jelentkező hallgatag jogi meggyőződés a XV. századig a férjes nőkkel szemben sem tekintette a negyedet természeténél fogva pénztartozásnak.*

Ennél a ténynél lehetetlen a történetírónak meg nem állni egy pillanatra, mert a kérdőjel, mely szemei elé rajzolódik, egész jogtörténetünk szempontjából kiváló fontossággal bír. Vajon mi lehet az oka annak, hogy a családi vagyon csorbíthatatlanságához olyannyira ragaszkodó birtokjogi felfogás dacára sem vált a negyed tiszta és feltétlen pénzköveteléssé?

Ennek okát, nézetünk szerint, nem elegendő abban keresni, hogy a nemzet akkor még, amikor a negyed jogintézménye kifejlődött, csak küszöbén állott a pénzgazdaságnak és így a negyed megváltásához szükséges *készpénz legtöbbször nem állhatott* az illetők rendelkezésére. Az Árpádkorra nézve talán még elegendő lenne ez a magyarázat, — az egyik bár nem negyedet, hanem hozományi dolgokat kiadó oklevélben olvasuk is, hogy a fiúörökös a szükséges pénzüsszeget nem tudja megfizetni és ezért ad át anyjának négy falut,¹⁰⁸⁾ — és az a

¹⁰⁴⁾ Anj. Okmt. III. 541. l.

¹⁰⁵⁾ Anj. Okmt. IV. 155. l.

¹⁰⁶⁾ Anj. Okmt. IV. 391. l.

¹⁰⁷⁾ Anj. Okmt. VI. 104. l.

¹⁰⁸⁾ „... dotalicia sua et res secum adductas . . . mille marcarum extimarunt. Qui idem comes Buken recognoscens se, quod de propriis suis tantam summam pecunie unde solvere non habuisset, quatuor villas suas...

körülmény is támogatja ezt a magyarázatot, hogy nem egy esetben pénz helyett más ingókat (szolgákat és ruhákat)¹⁰⁹⁾ kapnak a leányok negyed fejében. De a negyed *természetbeni kiharítása*, mint láttuk, divott az Anjou-korban is, amelynek pedig rendezett pénzviszonyai és elég virágzó pénzforgalma volt, — csupán a pénzziánnyal tehát alig lehet ezt a jelenséget kellően megmagyarázni.

Az igazi okok, szerintünk, sokkal mélyebben gyökereznek és abban a magánjogi alapgondolatban keresendők, mely az ősi magyar birtokjog rendszerét megalkotta és csaknem változatlanul közel ezer éven át eredeti tartalmában fentartotta.

Ezt az alapgondolatot a következőkben véljük megvilágítani:

A honfoglaláskor minden nemzetség tudvalevőleg szállás címén földbirtokot kapott, amelyben az egyéni tulajdon kialakulásával minden szabad magyar osztály révén birtokhoz juthatott, birtoktalan osztályt tehát a magyar nemzet elvileg nem alapított. Ezen osztály kialakulását azonban, itt nem részletezhető okok miatt, még sem kerülhette el és az öntudatos jogalkotás körén kívül eső tényezők a rendi különbséget eredetileg nem ismert ősi jogot osztályjoggá szűkítették. Eként egy kiváltságos rend, az u. n. nemesség, állott elő, amely az eredeti magyar gondolkodástól idegen, kiváltságos helyzetét később, Werbőczy korában, aként igyekezett magyarázni, hogy magát *egészben* a honfoglaló ősöktől származtatta, viszont *a nemzet többi társadalmi rétegét általában mint idegent* kezelte. A szabad birtokhoz való jog, mely a középkor különleges felfogása szerint a többi kiváltságához való jogot is magában foglalta, miután azok mind a szabad birtokhoz kapcsolódtak — eszerint a felfogás szerint *a honalapítás tényéből ered*, s a birtoktalan osztályok birtoktalan volta annak következménye, hogy *a nemzet honalapító munkájában részt nem vettek*. Hogy ez a felfogás a X—XII. században mily általános volt, annak legteljesebb bizonyítéka *Anonymus* krónikája, amely a honfoglalást —

domine matris sue . . . dixit se statuisse et statuit coram nobis in perpetuum et irrevocabiliter possidendam". Wenzel: VII. 535. l.

¹⁰⁹⁾ Hazai Okmt. VII. 51. l. (1256), VII. 182. l. (1283). Fejér: VII/3. 94. l. (1290).

részben kétségkívül a hűbériség hatása alatt — *valósággal magánjogi tényként beszél el* és a vérszerződés 2. pontjába — mintegy alaptörvény gyanánt — a földhöz való jogot a nemzet minden egyes tagjára beiktatta.¹¹⁰⁾ Minthogy pedig ebben a korban a földbirtok centruma volt mindannak, ami az emberre nézve értéket *jelentett*, mert *vele járt a szabadság*, a személyi és dologi biztonság, az anyagi jólét és a társadalmi szerep, bátran állíthatjuk, hogy *a régi magyar birtokjogi fel-fogás akkor, amikor elyben elismerte a földhöz való jogot, akkor voltaképpen az emberhez méltó élet jogát ismerte el*, közel járva ahoz a fogalomhoz, melyet a munkához való joggal jelölünk a szociális irányú társadalompolitikája. Ez az alap gondolat, mely veres fonálként végig vonul régi birtokjogunk egész rendszerén, ősi magánjogunkat aként fejlesztette ki, hogy a birtokos osztály az elbirtoktalanodástól — modern szóval azt mondhatnók, az elproletarizálódástól — a lehetőséghez képest védve legyen, vagyis *egzisztenciája benne megfelelő otthonra találjon*. Így jön létre a földbirtok megkötöttsége, amely az ősi vagyont nemzedékről nemzedékre csorbitatlanul megőrzi és ezáltal a honszerzők legkésőbbi leszármazóinak is biztosítja mintegy a honalapítás, majd később egyéb, utóbb szerzett hazafiui érdemek jutalmául az egyéni boldogulást.

Ép a leánynegyed kihalásának története bizonyítja legfényesebben, hogy az ősi magyar birtokjog vezéreszméjét helyesen látjuk ebben a gondolatban. Ha családiasság, amely valóban átfogta egész régi vagyongyűjtőjüket, és a földbirtoknak vele összefüggő megkötöttsége nem csupán eszköze, technikai kivitele lett volna annak, hogy a jogrendszer regeneratív erejével a nagy nemzettest minden egyes sejtjéhez elérhessen, hanem akár mint a vérközösség merőben érzelmi kultusza, akár mint pusztán tradicionális emléke a törzsi szervezetben élt nemzeti tulajdonnak, az öncélúság erejével nyert volna tért jogrendszerünkben, úgy lehetetlen volna magyarázatot találni arra nézve, hogy ezt az évszázadok folyamán annyira megszilárdult elvet és tradíciót miként törhette át oly következetesen a negyed kihalásánál a leányok örökjoga?

¹¹⁰⁾ „Ut quiquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum expers fieret“. A. G. H. VI.

Ennek a jelenségnek, nézetünk szerint, csak egy magyarázata lehetséges: hogy *a családi birtok csorbitatlanságának elve és tradicionális ereje ennél a kérdésnél egy nálánál nagyobb erővel került szembe*, mely a természet törvényei szerint azután rést ütött rajta az ütköző pontokon. És ez az erő, mely az ütközés eredménye szerint ime nagyobbnak bizonyult amannál, szembeszökőleg ősi magánjogunknak abban az alapelvében jelentkezik, mely a birtokos osztályt az anyagi és társadalmi sülyedés eshetőségeitől védeni kívánta. Hiszen az ingó és a pénzvagyonnak az ingatlan javakénál sokkal alárendeltebb szerepe és jelentősége folytán a családi birtokból való teljes kirekesztés az anyagi jólétet és a társadalmi szerepet még a megváltás formájában is veszélyeztette, a negyednek következetes készpénzbeli kifizetése tehát a mondott alapelvet sértette volna. *A két eszmének a viszonyát élesen megvilágítja összeütközésük eredménye: ott, ahol a földbirtok megkötöttségének merev keresztülvitele az egyénről való egzisztenciális gondoskodás elvét sértette volna, az előbbi engedett és ezáltal magánjogunk szelleme elismerte az utóbbi prioritását.* Eként igazolja a negyed kihasításának története azon korábbi állításunkat, hogy régi jogunk családias jellegét és a vele szorosan összefüggő ösiséget nem szabad öncélnak tekintenünk, mert ez az elv, illetve jogintézmény, végső elemzésben csak eszköze gyanánt jelentkezik egy magasabb gondolatnak, amelynek eszméi tartalmát az egzisztenciális védelem kifejezésével találtuk leghűbben megjelölhetőnek.

A mód is, ahogyan a törvényhozás a két elvet összeegyeztette, világosan erre a felfogásra mutat. A kihasítás terén divó különböző szokásokat ugyanis az 1435. évi II. dekretum (Zsigmond VI. végzése) a következőkép foglalta egybe:

1. *A leányok számára, országunk szokása szerint, leány-negyed fejében különítsék el az apai házat az apai birtokok negyedrésszel együtt, s hagyják őket kiházásításuk idejéig azoknak birtokában* (19. cikk).¹¹⁾ A törvény itt nyilvánvalóan

¹¹⁾ „Filiabus vero usque tempus emaritationis earum domus paterna cum quarta parte possessionum paternarum, pro quarta filiali secundum consuetudinem regni nostri sequestretur et possidenda reliquatur“. Decr. II. anni 1435. Art. 19.

kompromisszumot hozott létre a családi birtok csorbíthatatlanságához és a negyed természetbeni kihasításához fűződő érdekek között; az előbbiekre való tekintettel nem iktatta törvénybe feltétlenül a természetbeni kielégítés jogát, de viszont az utóbbiakra figyelemmel ideiglenesen biztosította azt addig az ideig, amíg a megóvandó érdekek más biztosítékot nem találnak. A férjhezmenetel ugyanis rendszerint véglegesen biztosította a leányoknak úgy anyagi helyzetét, mint társadalmi állását, *a pénzbeli kielégítés elvének tehát a férjhezmenetel után szabad érvényesülést* engedhetett. Ezért a 20. cikk bevezető része további szabályul azt rendelte, hogy:

2. *Kiházasításuk és férjhezmenésük után pedig negyed-jogukra nézve pénzzel elégték ki őket.*¹¹²⁾ Minthogy azonban előfordulhatott az is, hogy a leányok birtoktalan emberhez mentek férjhez és ily esetben férjhezmenetelük sem anyagi helyzetüket, sem társadalmi állásukat nem biztosította, az idézett cikk 1. §-a nyilvánvalóan a birtokos osztályhoz tartozás megóvása és az alsóbb néposztályok közé süllyedés megakadályozása végett ily esetben *a természetbeni kihasítást örökös hatállyal* ruházta fel a következőkép:

3. *Ha pedig ama leányok közül valamelyik olyan emberhez ment férjhez, akinek birtoka nincsen, akkor annak, ugyancsak országunk szokása szerint, az ilyen leálynegyed fejében járó birtokba örökös joggal kell belépnie és benne maradnia.*¹¹³⁾ Ez a rendelkezés világosan elébe helyezi a család, mint összesség, érdekének a hozzája tartozó egyének külön egzisztenciális érdekét és ezáltal kétségtelenül bizonyítja, hogy a birtokkötöttség a családot nem mint absztrakt fogalmat, hanem mint élő emberek természetes egyesülését a hozzátartozó egyének érdekében, nem pedig merő érzelmi és tradicionális okokból oltalmazta.

¹¹²⁾ „Postquam vero maritatae et introductae fuerint: de earum jure quartalio pecuniaria solutione mediante satisfiat“. Art. 20.

¹¹³⁾ „Ubi autem aliqua ex ipsis filiabus homini inpossessionato maritata fuerit, dictante eadem regni nostri consuetudine in perpetuo jure et dominio hujusmodi quartae filialis possessionariae, succedere debet et remanere“. Art. 20. §. 1.

4. *Úgy mindazonáltal, hogyha fivéreinek, vagy azoknak a rokonoknak akaratából (mint említve volt) ment birtoktalan emberhez, akikre az ilyen jogoknak vagy negyedeknek az ő férjhezmenetele után visszaszállniok és háramlaniok kell,*¹¹⁴⁾ (2. §.) *máskülönben ha ezt mondott fivéreinek, vagy vérrokonainak, avagy szüleinek híre és akarata nélkül tette, akár az atyai házból, akár a bárók, vagy előkelő nemesek udvarából és szolgálatából: akkor negyedjogát nem birtokban, hanem pénzben követelheti.* (3. §.)¹¹⁵⁾ Ezt a megszorítást a csoládi tekintély tisztelete kívánta meg és talán az a körülmény is, hogy általa az ilyen — a kor felfogása szerint épen nem kívánatos — házasságok száma lehetőleg korlátoztassék és a leányok az ily elhamarkodott és könnyelmű lépésektől, azoknak egész életükre kiható következményeinek megfontolásával bizonyos mértékben visszatartassanak.

Az 1435:II. dekretum bizonyos nyugvópontot jelent a leánynegyed történetében, benne jelentkezik először egységes és részletes szabályokkal és ezek a szabályok négy évszázadon át *változatlanul megmaradtak*, mintha a jogalkotás az intézmény örök *tengelyeinek szánta volna* azokat. Nem lesz tehát érdektelen ezt a nagyjelentőségű, országos végzeményt rövid visszapillantás keretében összehasonlítaniunk a korábbi jogszokással:

a) A negyedjog terjedelmére nézve a dekretum semmiféle rendelkezést nem tartalmaz, abban a fent tárgyalt kérdésben tehát, hogy a szerzett birtok a negyedjog körébe tartozott-e, nem siet a kutató segítségére. Minthogy azonban a birtokok között a szerzés módjára nézve világosan különbséget nem tesz, s általában csak az atyai birtokokról beszél, amelyek alatt

¹¹⁴⁾ „Ita tamen, quos si ipsa de voluntate et consensu fratrum seu consanguineorum suorum, in quos: post ipsius matrimonium huiusmodi jura seu quartalitia, reverti et redundari deberent, homini (ut praeiuratur) inpossessionato nupserit“. Art. 20. §. 2.

¹¹⁵⁾ Alioquin sive de domo paternali, sive de de curiis et servitiis baronum seu majorum nobilium dictis suis fratribus seu consanguineis aut parentibus irrequisitis et nolentibus id fecerit: jus suum quartalitium non cum possessione, sed cum satisfactione pecuniarum requirendi habet facultatem“. Art. 20. §. 3.

pedig az ősieken kívül a szerzett jószágok is érthetők, némileg az előző fejezetben részletesen ismertetett azon álláspontunkat látszik támogatni, hogy a negyedjog ebben a korban még minden birtokra kiterjedt.

b) A kielégítés módját illetőleg a dekretum nem pusztá compilációnak, hanem öntudatos jogalkotásnak látszik, mely a korábban divó szokást több tekintetben módosíthatta. A 19. cikknek az a rendelkezése, hogy férjhezmenetelükig feltétlen joguk van a leányoknak a *természetbeni birtokláshoz*, a korábbi szokásjoggal szemben határozott ujításnak látszik, mert okleveles anyagunkban eddig nincs semmi adat arra nézve, hogy ezt, mint jogot a szokás azelőtt elismerte volna. A negyed természetbeni kihalása mellett sűrűn előfordul a korábbi századokban a pénzbeli kielégítés is, sőt úgy tetszik, mintha a nemzet, az ellenkező gyakorlat mellett is, tudatában lett volna annak, hogy a szigorú jog szabályainak inkább ez felelne meg. A természetbeni kiadás kapcsán ugyanis gyakran történik hivatkozás a *testvéri* szeretetre, mintha — az előadott okoknál fogva — méltányosabb természetbeni kiadásra a szigorú joggal szemben ez indítaná a fiúörököst.¹¹⁶⁾ Hasonlóképp új jogszabály erejével hat az a rendelkezés, hogy a 20. cikk 1. §-ában említett eset kivételével férjhezmenetelük után viszont *feltétlenül pénzben elégitendők* ki a leányok, habár formailag ez csak ismétlése volt az 1290 évi dekretum hasonló rendelkezésének, mert, amint láttuk, ezt a dekretumot a szokásjog nem igen recipiálta, s a visszaváltási jog a XV. századig feltűnően ritkán gyakoroltatott.

c) Ellenben a 20. cikk 1. §-a, mely a régi magánjogi gondolkodásunkra oly jellemző kivételes rendelkezést tartalmazza, úgy látszik, korábban is élt szokásjogunkban. Legalább erre mutat *Zeech Miklós* nádornak egy 1385-ben kelt ítéletlevele, amelyben olvassuk, hogy bizonyos Lukácsi nemesek beperelték nővérüket az általa negyed címén birtokolt ingatlanok visszabocsátása iránt és utóbbi azzal védekezett, hogy *birtoktalan emberhez ment nőül, tehát természetbeni kielégítésre joga-*

¹¹⁶⁾ Pl.: Anj. Okmt. VI. 104. (1353), 539. (1357), 576. (1357) stb.

sult.¹¹⁷⁾ Az ítélet csaknem félszázaddal a dekretum kiadása előtt egészen annak szellemében dönt: Miután megállapítást nyert, hogy a leány férje birtokos volt és nem birtoktalan, ki-mondotta, hogy negyedének pénzbeli kifizetésével megelégedni köteles.¹¹⁸⁾

d) Új szabály lehet a 19. cikk azon rendelkezése is, hogy az *atyai háznak a hajadon leányok* negyedébe kell esnie, mert a korábbi szokásjogban erre nézve semmi adatot sem találunk. Ez valószínűleg összefüggésben van az ekkor már meglehetősen kifejlődött özvegyi joggal, mely tudvalevőleg régi szokás szerint kiterjed az ősi ház birtokára nyilvánvalóan azért, hogy az özvegy továbbra is ott maradhasson ugyanabban a házban és lakásban, ahová életének legkedvesebb emlékei fűzik. A dekretum a családayának ezt a kedvezményét kiterjesztette a hajadon leányokra is, ami mindenesetre törvényhozásunk emelkedett gondolkodására vall.

e) A legnagyobb változást azonban a dekretum a visszaválthatás jogának törvénybeiktatásával eredményezte, amiről a következő szakaszban fogunk szólni.

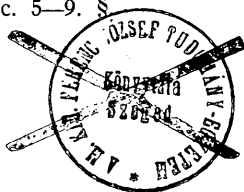
III. Az 1435:II. dekretum rendelkezéseit megismételték az 1486 és 1492 évi dekretumok¹¹⁹⁾ és azokat Werbőczy a Hár-maskönyvbe is beiktatta,¹²⁰⁾ úgy hogy a kihasítás ismertetett szabályai lényeges változás nélkül egészen 1848-ig hatályban maradtak. Miután ebben a — tanulmányunk beosztása szerint — harmadik jogtörténeti korszakban a női örökjog fejlődésének súlypontja a negyed jogintézményéről, mint előadtuk, át is terelődött a rendes (egyenlő) és a negyedre korlátozott (egyenlőtlen) öröklés kérdéseire, a negyed kihasításának története az

¹¹⁷⁾ „... Domina relictā Tohme ... allegasset primo: Quod ipsa dicto Thome homini ignobili et inpossessionato copula extitisset et ex eodem unam filiam genitam haberet, unde sibi Jus suum quartale de predictis portionibus paternis cum possessione deberet provenire“. Fejér: X/8. 193. l.

¹¹⁸⁾ „... Quod condam Thomas, filius Petri maritus videlicet unius predictarum dominarum filiarum Pauli in dicta possessione Sauli homo nobilis et possessionatus extitisset, ... dominam Claram, relictam Thome eandem verbo Regio admonuissent, ut ipsa quartam suam filialem cum pecunia recipere deberet“. Fejér: Uo.

¹¹⁹⁾ 1486:26. c. 9—13. §. 1492:63. c. 5—9. §.

¹²⁰⁾ Hk. I. R. 29. c. 5—9. §.

1435 évi II. dekretummal, illetve a Hármaskönyvvvel befejezettnek tekinthető.

5. §. A negyed visszaválthatása és hárulása.

I. A tanulmányunk során eddig idézett oklevelekből már látható, hogy az *Árpádkorban a negyedet*, ha természetben adták ki, azt *örök és visszavonhatatlan birtokul* kapták a leányok. „Dedit . . . tradidit . . . contulit . . . reliquit . . . possessionem irrevocabiler . . . perpetuo possidendam“ vagy „Iure perpetuo habendam“, „filiabus ac earum posteritatibus successivis“, „per quempiam nullatenus repetendam“ — olvasuk csaknem valamennyi oklevélben,¹²¹⁾ s nem egy helyütt olvassuk azt is, hogy a fiúörökös, aki a negyedet természetben adta ki, védelmet ígér a leánynak arra az esetre, ha utódai, vagy rokonai közül valaki emiatt megtámadná.¹²²⁾ Kétségtelen tehát, hogy az *egyszer természetben* kiadott negyed *visszaválthatása az 1290 évi dekretum kiadásáig*, tehát az *Árpádkor utolsó évtizedéig* ismeretlen volt jogunkban.

II. Az 1290 évi dekretum, mint láttuk, az oklevelekből megismerhető tényleges szokás ellenére a természetben kihalított negyedet arra az esetre, ha *a leány férjhez ment, visszaválthatónak mondotta ki*. A szokás ereje azonban, úgy látszik, nagyobb volt a dekretumnál, legalább erre mutat egyrészt az a körülmény, hogy az ősiség behozataláig az Anjou-kor okleveleinek hatalmas tömegében is alig találunk esetet arra nézve, hogy a fiág visszavásárlási jogával élt, vagy élni akart volna,¹²³⁾ másrészt az a tény, hogy e kor okleveleiben is sűrűn előfordulnak a negyed kiadásánál az olyan kifeezések („... domine et per eam suis hereditibus . . . hereditumque suorum successoribus . . . habendam irrevocabiler et tenendam . . . jure

¹²¹⁾ Wenzel: III. 194. I. V. 15. II. VII. 183. I. IX. 165. I. XII. 589. I.

¹²²⁾ „... obligantes se nihilominus, quod si ullo unquam tempore per aliquem vel per aliquos dicta domina super ipsa terra . . . impediretur, ipsi eandem expedire teneretur suis propria sumptibus et expensis“.
Wenzel: VIII. 132. I.

¹²³⁾ Egy ilyen eset: A. Okm. IV. 423. (1344).

perpetuo . . . possidendam . . . contulit possessionem“ stb.¹²⁴⁾ amelyek világosan bizonyítják, hogy a negyed az ösiség törvénybeiktatásáig ebben a korban is rendszerint *örök birtokul kapták a leányok*. Végül számos esetben látjuk azt is, hogy a leány a negyed címén kapott birtokot harmadik személyeknek bevallja,¹²⁵⁾ amiből szintén arra kell következtetnünk, hogy a visszavásárlási jog a valóságban nem igen terhelhette azokat.

A változás azonban még az Anjou-korban bekövetkezett és valószínűleg az ösiség hatása alatt jött létre. A szent korona feltétlen háramlási jogának a törvénybeiktatása ugyanis *csaknem semmire redukálta az ingatlanok forgalmát* és ez a körülmény, talán azon tudat folytán, hogy a családi birtok elvesztésével a különös kegy formájában jelentkező királyi adomány esetét kivéve, másik birtok szerezhetésére remény és kilátás alig volt, jelentékenyen emelhette a családi birtokok becstét. Így történhetett, hogy *a szokásjogban a szent korona háramlási jogával szemben ahoz hasonlóan egy szűkebb háramlási jog kezdett a fiúg javára a leányággal szemben kialakulni aként, hogy a családi birtokból negyed, vagy általában női vagyon címén a leányág részére kihasított birtok annak magvaszakadtával visszaszállt a fiúágra*. Ezt a jogot eleinte, úgy látszik, a negyed kiadásánál jogügyleti kikötéssel biztosították, mint azt *Meggyesi Móric leányának*, Annának, 1351 évi bevallásában¹²⁶⁾ és *Rhédei Jakab leánya* jegyesének, Zudar Istvánnak, 1352 évi kötelezvényében olvassuk.¹²⁷⁾ Az ily kikötésben már kétséggkívül benne-

¹²⁴⁾ Anj. Okmt. I. 69. (1303), I. 75. (1304), I. 169. (1309), II. 57. (1322), III. 466. (1338), 541. (1339), IV. 86. (1341), V. 26. (1347), 532. (1351), 622. (1352), VI. 255. (1354), 374. (1335), 539. (1357), 576. (1357). Fejér: IX/7. 607. (1378) stb.

¹²⁵⁾ Anj. Okmt. I. 184. (1309), I. 207. (1310), II. 428. (1329), III. 234. (1335), 266. (1336), 274. (1336), 277. (1336) stb.

¹²⁶⁾ „ . . . tali vinculo per partes assumpto, quod si ipsa domina . . . vel sui heredes utriusque sexus *solatio destituerentur liberorum extunc memoratum castrum et possessiones superius nominate in jus et proprietatem eiusdem magistri Simonis vel suorum successorum non obstante aliquo litis intermedio revolverentur possidende*“. Anj. Okmt. V. 532. (Ugyánaz VI. 104. l.)

¹²⁷⁾ „ . . . si ipsum vel dictam domicellam coniugem suam ante carnalem copulationem, vel post dictam carnalem copulationem absque

foglaltatott az élők közti elidegenítés tilalma is, az ösiség törvénybeiktatása után pedig ez a tilalom bizonyára kiterjedt a negyed címén birt ingatlanokra a háramlási jog külön kikötése nélkül is. Egy 1353-ból kelt oklevél, mely Nagymartoni Mihály özvegységre jutott leányának járó negyed kiadását tanúsítja, ezt már mint az ország valóságos szokását is idézi.¹²⁸⁾

Ezen *szűkebb háramlási* jognak a kifejlődése a királyi joggal szemben bizonyos előnyt és kedvezményt jelentett a fiágra nézve, azt a jogot azonban, hogy a negyed címén kiadott birtokokat a leányágtól bármikor visszaválthassa, nem adta meg a családnak. A szorosabb értelemben vett Anjou-korra nézve is áll tehát az, amit az előző korra mondtunk, hogy t. i. a negyed örökbirtokul adatott a leányoknak.

Az első gyökeres változást ezen a téren az 1435:II. dekretum hozta, mely talán épen azért, mert megtalálta a régi magyar birtokjog szellemének megfelelő megoldást és mindkét ág méltányos érdekeit össze tudta egyeztetni, — nem jutott az 1290 évi végzemény sorsára, hanem élő tényezőjévé vált a jogéletnek. Zsigmond királynak ezen VI. dekretuma a 20. cikk bevezető részében, mint láttuk, azt a szabályt állította fel, hogy a leányokat kiházásítsuk és férjhezmenetelük után pénzzel kell negyedjogukra nézve kielégíteni. Ez a rendelkezés folytatását képezi a 19. cikknek, amely szerint a leányokat kiházásításuk idejéig a negyedrészt természetbeni birtokában kell hagyni, s azzal a pedig (vero) kötőszó fűzi össze, nyilvánvaló tehát, hogy a 20. cikk nemcsak arra az esetre szól, amikor a negyed a leányok férjhezmenetele után adatik ki, hanem kimondja azt is, hogy a leányok férjhezmenetelük után az addig természetben birt negyed pénzbeli megváltását tűrni kötelesek. A fiág fel-tétlen megváltási joga tehát, — bár csak férjes nőkkel és azok-

heredum solacio, quod Deus avertat decedere contingeret, extunc . . . possessionem memoratis Laurencio socero . . . aut fratribus vel consanguineis dicti Laurencii reddere . . . “ Anj. Okmt. V. 579.

¹²⁸⁾ „ . . . eadem domina ipsas possessiones pro sua quarta filialis dalas, consuetudine regni exigente estimando pro earum estimacione nemini alteri dare posset, nisi filiis magistri Laurencii prenotatis et eorum successoribus dare teneretur et conferre“. Anj. Okmt. VI. 78. 1.

kal szemben is csak akkor, *ha férjük birtokos volt* — itt jelentkezik először határozott és törvényes alakban.

Hogy a visszaváltási jog csak a házasságkötés időpontjában, illetve attól számított bizonyos idő alatt volt-e gyakorolható, azt a dekretumból nem tudjuk meg. Lehet, hogy kezdetben ez a jog is rendes elévülés alá esett, valószínű azonban, hogy utóbb mentessé vált az elévüléstől. A vérrokonok és osztályos atyafiak közötti birtokjogok ugyanis régi jogunk szerint nem évültek el,¹²⁹⁾ s nem évült el a negyed kifizetésére irányuló kereset sem,¹³⁰⁾ minthogy pedig a negyed legtöbbször osztály kapcsán adatott ki, nem valószínű, hogy az annak visszaváltása iránti jog, mely szintén osztályon alapuló birtokjog volt, viszont elévülés alá esett volna.¹³¹⁾

III. A negyed visszaválthatásának joga olyannyira megfelelt a régi magyar birtokjogi felfogásnak, hogy mihelyt adva voltak a keretek, melyek között magasabb érdeket nem sértethett, nyomban gyökeret vert a jogéletben. Maga a jog azonban magyarázatra szorult. Így keletkezett bizonyára Werbőczy lángelméjében az a felfogás, mely jogtörténetünkben oly sok vitára adott alkalmat, hogy t. i. a negyedjog nem örökjog.

Werbőczy ugyanis a leánynegyedet oly különleges jogintézmény gyanánt adja elő, amelynek a visszaválthatóság fogalmi eleme. „A negyedjog az a birtokjog, melyet a hajadonoknak és asszonyoknak . . . a nemzetségi leszármazás jeléül nem örökösen, vagy örökségképen, hanem a visszaválthatás kikötése mellett és ennek feltétele alatt adnak ki.¹³²⁾ A Hármaskönyv korában tehát *a negyedjog jellege megváltozik, s a tulajdon-, illetve örökbirtokjogot eredményező törvényes örökjog egy, a törvénynél fogva visszaváltható ideiglenes birtokjoggá válik.* Ez a gyors változás mutatja legjobban, hogy

¹²⁹⁾ Hk. I. 79. c. 5. §.

¹³⁰⁾ U. o.

¹³¹⁾ A Hk. iid. rendelkezése ugyan csak osztályos atyafiakat (fratres condivisionales) említ, de ez csak a szokásos kifejezés mód következményének látszik.

¹³²⁾ „Jus quartalitiū est jus possessionarium, puellis et mulieribus . . . in signum parentelae propagationis, non perennali, vel haereditaria, sed redemptibili lege conditōneque deputatum“. Hk. I. R. 88. c. 1. §.

a visszaválthatás joga mily mélyen eresztette gyökereit az egész jogintézmény televényébe!

A negyednek ez a különleges természete megmaradt mindvégig, míg csak az ösiség eltörlésével az egész jogintézmény el nem tűnt jogéletünkéből. Hogy a negyed nem örökjogi címen (non titulo successionis) jár, azt a régi magyar Curia is kimondotta,¹³³⁾ amiben a Hk. nagy tekintélye előtti meghajlason kívül azonban bizonyára egyéb okok is vezették. Az a fikció ugyanis, hogy a negyedjog nem örökjog, hanem a dologi jogok egy sajátos neme, lehetővé tette, hogy bizonyos tekintetben, így pl. az örökhagyó tartozásaiért való felelősség kérdésében, a leányág a fiúágnál kedvezőbb elbánásban részesüljön, s ezáltal az egész jogintézmény szigora enyhíthető legyen.

Annak megállapítása után tehát, hogy a visszaválthatóság a Hármaskönyv korában olyannyira fogalmi elemévé vált a negyednek, hogy annak tárgyi jellegét is megváltoztatta, átterüink annak vizsgálatára, hogy ez a változás kihatással volt-e a negyedjog tartalmára?

6. §. A negyedjog tartalma és érvényesítése.

I. A negyedre vonatkozó Árpádkori emlékeink sokkal mozaikszerűbbek, semhogy az egész jogintézmény teljes képét nyerhetnők belőlük. A részleteket illetőleg igen sok és gyakori a homály, amelynek eloszlatása, történeti emlékeink jórészenek elpusztulása miatt, talán soha sem fog sikerülni.

Ez a helyzet a negyedjog tartalma tekintetében is. Történelmi hitelességgel alig lehet többet állítani, minthogy *a negyedjog (a Hk. álláspontjával ellentétben) örökjog volt*, a törvényes öröklésnek egyik intézménye. Valahányszor a negyed kiadatik, az úgy az Árpád-, mint az Anjou-korban a törvényes öröklés beálltával kapcsolatban történik¹³⁴⁾ s csaknem kivétel

¹³³⁾ Dec. 6. de causis ad excissionem Quartahii promotis.

¹³⁴⁾ Wenzel: III. 194. I. IV. 346. V. 15. VII. 183. 412. 487. VIII. 73. 132. 133. IX. 165. 303. 504. X. 126. 315. 322. XII. 420. Fejér: III/2. 490. IV/1. 146. Hazai Okmt.: IV. 30. VI. 80. VII. 28. VIII. 243. Zichy Cod.: I. 86. Anj. Okmt.: I. 37. 69. 142. 158. 207. 251. 258. stb.

nélkül mindig a törvényes (fiú) örökös az, aki a negyedét szolgáltatja. Az előleges kiadás — eladás esetén kívül — egészen szórványos jelenség.¹³⁵⁾ Ezzel szemben pedig oly adatot, amelynek alapján a negyedét bárminő más jog gyanánt lehetne megkonstruálni, okleveles anyagunk legtávolabbról sem tartalmaz. Hogy azonban a törvényes öröklés általános szabályai a negyedre ebben a korban miként érvényesültek, arra nézve alig lehet megkockáztatni a feleletet.

Okleveles anyagunk alapján még azt a kérdést sem lehet határozottan eldönteni, hogy a negyed kötelesrészi jellege meddig terjedt és miként érvényesült? Az aranybulla 4. pontja ugyan általában kötelesrészi jelleggel ruházta fel, azonban úgylátszik, csak az ősi javakra nézve, IV. Bélának a Szabolcs fia Miklós negyede tárgyában hozott, többször idézett ítélete legalább azt mutatja, hogy az örökhagyó a szerzett birtokokról a negyed sérelmével is rendelkezhetett. Más kérdés továbbá az, hogy az élők közötti elidegenítés ellen nyújtott-e valamilyes védelmet a leányok köteles részének az akkori jog? Okleveleinkből erre nézve mindössze annyit tudunk meg, hogy a negyed erejéig az eladás ellen a leányok is tiltakozhattak,¹³⁶⁾ s hogy az eladás előtt a negyedet rendszerint kihatósították, vagy biztosították,¹³⁷⁾ mert az eladás a negyed kivételével, vagyis arra ki nem terjedő hatállyal szokott történni,¹³⁸⁾ — e tények azonban teljesen nyitva hagyják azt a kérdést, hogy ha a birtok nem így adatott el, a harmadik szerző ellen fordulhattak-e a leányok?

Hogy ily kereset megillette volna a leányokat, arra nézve sem az Árpád-, sem az Anjou-korban nem találunk adatot. Sőt az utóbbiból egy olyan ítélet maradt reánk, mely a harmadik személlyel szemben támasztott negyedigényt elutasította. Az ítélet azonban, melyet a szepesi prépost vicáriusa hozott

¹³⁵⁾ Pl: Anj. Okmt. I. 177. l.

¹³⁶⁾ „... nobiles domine ... ratione quarte earum ab eadem terra ... eisdem nobilibus dominabus de iure provenientis ... a vendicione dicte terre prohibuissent contradicendo et contradixissent prohibendo“. Zichy codex. I. 9. 1256.

¹³⁷⁾ Anjou-kori Okmt. I. 147. l. 238. l.

¹³⁸⁾ Mon. Strig. II. 378. l. (1295).

1347-ben, nem egészen világos, mert bár a perben az alperesek hivatkoztak arra, hogy a követelt birtok jogszerű vétel címén őket illeti, az elutasítás nem ezen alapszik, hanem többek közt azon, hogy a felperes nem tudta bizonyítani annak az ősenek a birtokát, akinek jogán a negyedét követelte.¹³⁹⁾ Azokra a körülményekre nézve, amelyek a köteles rész megítélésénél mai jogunk szerint figyelembe jönnének, nevezetesen, hogy az átruházás valóban visszterhes volt-e és nem ingyenes átruházást palástol-e el, az ítéletlevél semmit sem tartalmaz és így teljesen nyíltva hagyja azt a kérdést, hogy a negyedét harmadik személyektől lehetett-e és mely esetekben követelni?

Feleletet — és pedig tagadót — erre a kérdésre először

¹³⁹⁾ „... significamus, quod in possessione ipsorum filiorum Hannus Redyolcz vocata ... dicte domine debere quartam filialem ... dicta domina literas privilegiales Stephani olim regis ... exhibuit, ex quibus repperit extitit, quod idem rex Stephanus concambium sive permutationem de dicta possessione Redyolcz fecerat cum Phycz ... qui avus erat domine Scolastice predictae, dicti vero filii Hannus literas privilegiales ... Bele olim regis donacionem eiusdem possessionis Redyolcz per ipsum factam Anthaleo fratri Mathie prepositi de Scepus et suis heredibus heredumque successoribus exprimentes, ac demum alias literas privilegiales ... Karoli olim regis ... confirmantes privilegium Ladizlai ... olim regis, quarum vigore apparuit, dictam possessionem Redyolcz per Anthelium (sic!) qui tunc pacifice possedit eandem, venditam Jacobo lectori ecclesie sancti Martini de Scepus ac fratribus suis et eorum heredibus heredumque successoribus, quam emcionem et vendicionem dictus rex Ladislaus per literas privilegiales approbavit et Carolus confirmavit, ex quibus evidenter elicebatur, quod frater Jacobi lectoris erat Hannus pater reorum predictorum, ad quem, seu ad quos dicta possessio iusto emcionis titulo constat esse devoluta; Nos igitur literis eidem rimatis cum nobilibus pluribus terre Scepusiensis ac viris ecclesiasticis nobis in iudicio consedentibus, tam pro eo, quod Bele data precedebat in decem annis concambium seu permutationem factam per Stephanum regem cum Phylacz, qui avus extitit, domine Scolastice predictae tam etiam ex eo, quod docere avum et sibi attinentes in pacifica possessione non potuit fuisse nec humano testimonio, nec etiam literis testimonialibus nec in statutione dicte possessionis Redyolcz eidem Hannus ac filiis eiusdem obstaculo contradiccioni obviasse, habito tractatu diligenti Christi nomine invocato sententialiter pronunciamus et adiudicamus, in dicta possessione Redyolcz eidem domine Scolastice quartam filialem non deberi, nec amplius eam vel heredes heredumque successores posse impetere eosdem filios Hannus eorumque successores ratione quartae filialis prenotate eidem domine et sibi succedentibus sub ampliori impetitione perpetuum silencium imponendo“. Anj. Okm. V. 64. 1.

a Hármaskönyvben kapunk, mely világosan kimondja, hogy a leányok azokra a fekvő jószágokra nézve, melyből csak negyedét kapnak, idegeneknek tekintendők, őket tehát az eladás előtt sem kell megkínálni. A vérrokonok feltétlen visszakövetelési jogával nem bírnak, legfeljebb a szomszédosok és határosok jogait, bár viszont azokat megelőzőleg, gyakorolhatják. (Hk. I. R. 61. c. 9. §.)

Minthogy tehát az Árpád- és az Anjou-korból semmi oly adat nem maradt reánk, amelyből arra lehetne következtetni, hogy ily joggal birtak volna a leányok, a Hármaskönyvből pedig ki is tűnik annak ellenkezője, valószínűnek tarthatjuk, hogy a negyedért harmadik személy ellen a leányok soha sem fordulhattak és hogy azoknak a negyedért való felelősége ismeretlen volt jogunkban.

Hasonlítsuk össze ezek után a leányoknak most megismert helyzetét azokkal a jogokkal, amiket a családi birtok jogszerűtlen elidegenítése esetében a fiág gyakorolhatott. Tudjuk az általános jogtörténetből, hogy a magyar nemzet az ősiség behozatala előtt sem adott a fekvő jószágok felett oly tartalmú tulajdonjogot, mint aminő a római jog dominiuma volt, amennyiben megtagadta annak leglényegesebb elemét: a szabad rendelkezést és a tulajdonos jogait a haszonélvezetet alig meghaladó örök birtoklásra korlátozta. A tulajdon voltaképpen egy eszmei személynél, a családnál volt, amely alatt a jövőben megszületendő leszármazók is — ad infinitum — értendők voltak, a családi birtoknak tehát a törvény, illetve a törvényes szokás szerint rájuk át kellett szállani. Vagyis *a törvényes osztályrész a maga egészében — és nemcsak a fele, mint ma — a köteles rész erejével és pedig dologi jog gyanánt érvényesült*, mert a családi birtokot csak a rokonoknak, mint törvényes várományosoknak a beleegyezésével lehetett elidegeníteni, s ha a beleegyezés hiányzott, bárkitől vissza lehetett követelni.¹⁴⁰⁾

A negyedhez való jog, mint láttuk, *ebben az abszolút dologi hatályban nem részesült*, a rendes örökjog és a negyedjog tartalmában tehát egy lényeges különbség mindenestre jelentkezik. A Hármaskönyvben különösen kidomborodik ez a különbség, mert a Tripartitum korában a leányok törvényes

¹⁴⁰⁾ „nullius censeretur esse vigoris, neque firmitatis“ — írja az ily bevallásokról Werbőczy Hk. I. R. 58. c. V. ö. Hk. I. R. 60. c. 5. §.

örökjoga már nemcsak a negyedre szorítkozott, hanem bizonyos esetekben a fiúkkal nemcsak párhuzamosan, mint a negyednél, hanem egyenlően is örököltek és ez a teljes (egyenlő) örökjog minden tekintetben azonos tartalmú volt a fiúkival, tehát harmadik személyekkel szemben ugyanazzal a dologi hatállyal érvényesült. Azt a birtokot, amelyben a fiúkkal egyenlően örököltek, a leányok is visszakövetelhették bárkitől.¹⁴¹⁾ Állítsuk itt szembe a rendes örökjoggal a negyed intézményét, és világosan látni fogjuk, hogy habár alakilag a quarta is a törvényes öröklés körébe tartozik, az a rendes örökjogtól nemcsak az osztály kulcsára nézve, hanem tartalmilag is lényegesen különbözik.

Hasonló eltérést találunk a negyedörökös és a teljes örökrészre jogosítottaknak az örökhagyó hitelezőivel szembeni jogállására nézve. Itt is azonban csak a Hármaskönyvre és a régi magyar Curiának a Hármaskönyvre támaszkodó joggyakorlatára vagyunk utalva, mert az előző korszakokból erre vonatkozó adat nem maradt reánk.¹⁴²⁾ A Hármaskönyvnek azon jogi álláspontja ugyanis, — melyet a régi magyar Curjának a leány-negyed kihasítása tárgyában hozott 4. sz. határozata is megerősített, hogy a negyed nem örökrész, szervesen maga után vonta, hogy a negyed az örökhagyó tartozásaiért nem is felelhetett, hanem azoknak egészében az örökösökre (a fiúkra) kellett hárulni, mint az örökhagyó magánjogi személyiségének folytatóira. Világosan ugyan ezt csak az említett curiai határozat mondotta ki, hogy azonban ez a jogszabály már a Hármaskönyvben is benne rejtett, az a mondottak után kétséges nem lehet.

Betetőzte ezeket a magukban is igen lényeges tartalmi különbségeket a negyed visszaválthatóságának törvényes keltek gyanánti kifejlődése, amelyről az előző szakaszban szó-

¹⁴¹⁾ Hk. I. R. 60. c. 1., 5., 9. §.

¹⁴²⁾ Egy árpádkori oklevélben olvassuk ugyan, hogy a bevalló a negyed kiadásakor is rezerválta másik nővére negyedét („... ita tamen, quod de eadem quarta ... quartam partem pro alia sorore reservavit“. Wenzel: IX. 165.) és az anjoukori oklevelekben is találunk hasonló esetet („quartam partem totius porcionis sue in predicta possessione Zentkyral... excepta porcione quatuor filiarum suarum propriarum“. Anj. Okmt. IV. 391.), ebből azonban még nem lehet következtetni arra, hogy a negyed minden tehertől mentesen járt:

lottunk és amely kétségkívül mély szakadékot hasított a rendes örökrész és a negyed jogintézménye közt.

De vajjon e mély szakadék érintheti-e a tárgyi azonosságot?

Szerintünk nem. Mert bármily sajátos legyen is a negyedjog tartalma, a tudomány a quartát nem rekesztheti ki a törvényes öröklés köréből, hiszen a lényege kétségtelenül oda utalja. Az ősiség korában, amelynek jogi gondolkodása az öröklés jogintézményét az örök és visszavonhatatlan birtoklás fogalmával annyira összeolvasztotta, hogy a törvénynél fogva visszaváltható, tehát csak ideiglenes birtoklási jogot eredményező negyeddal össze nem egyeztethette, még volt bizonyos értelme annak, hogy a negyed önálló jogintézménynek tekintessék, sőt, mint említettük, ennek voltak gyakorlati jogi előnyei is. A történetíró feljegyzi ezeket a tényeket, amelyekben oly jellemzően sűrűsödik össze a kor levegője, de a tudományos igazság ellenére, merő tradicionális okokból magáévá, nem teheti. Ezért helyesebb Wenzel álláspontja, aki a negyedet a törvényes öröklés különös nemének tekintti s határozottan állást foglal azon nézettel szemben, mely a Hármaskönyv fikciójához ragaszkodva, a quartát az örökség természetéhez hasonló, de attól mégis különböző jogintézménynek tartja.¹⁴³⁾

Wenzel álláspontjának helyessége mellett dönt az a tény is, hogy ez a felfogás egészen kezünkbe adja a jogintézmény teljes megértésének kulcsát. *Abból ugyanis, hogy a leánynegyed a törvényes öröklésnek egyik, bár különleges intézménye, — következik, hogy ahol a reá vonatkozó jogszabályok mást nem tartalmaznak, ott a törvényes öröklés általános szabályai nyerne a quartára is alkalmazást.* És valóban, ezeket az általános szabályokat mintegy keret gyanánt mindig érvényesülni látjuk anélkül, hogy ilykép rendelkező jogforrásra találjunk. Mindössze a régi magyar Curia utalt ezeknek az általános öröklési szabályoknak az alkalmazandóságára,¹⁴⁴⁾ ami bizo-

¹⁴³⁾ Wenzel: A magyar magánjog rendszere: II. k. 427. l.

¹⁴⁴⁾ Dec. 10. ex aequalitate seu inaequal. juris prom. Ez a határozat kimondotta, hogy amíg az első szerző leányai élnek, más távolabbi fokokban (gradus) álló leányok negyedet nem követelhetnek, mert a negyedet törvény szerint csak egyszer, tehát, az örökséggel azonos módon (a paritate successionis) kell kifizetni.

nyára az ismertetett különleges felfogás folytán esetleg előállható kételyek eloszlatása végett mutatkozott szükségesnek. A gyakorlatban azonban a Curia által alkalmazandóknak kimondott öröklési jogszabályok úgyszólván kezdettől fogva érvényesültek a negyedöröklésre nézve is — és ezért a történelmi összefüggés is annak örökjogi felfogását indokolja.

II. A negyedjog érvényesítése kezdetben egyházi hatáskör alá tartozott, aminek részben kétségtől az volt az oka, hogy a negyed sokszor a hitbérrel és a hozománnyal egyidejűleg adatott ki,¹⁴⁵⁾ amelyek pedig, mint a házassági vagyoni jog elemei, a középkorban a házasság szentségi jellegénél fogva világi döntés alá nem kerülhettek. Úgy az Árpád-, mint az Anjou-korban egyházi bíróság előtt látjuk folyni a leánynegyed kiadása iránt indított pereket, egyházi bírák ítéleteit és közbenszóló (idéző, halasztástadó) végzéseit őrizték meg okmánytáraink.¹⁴⁶⁾

Az egyházi hatáskör azonban feltétlenül csak akkor érvényesült, ha a felperes csak általánosságban kérte negyedjogának megítélését, vagy pedig pénzbeli kielégítést követelt. *Ha ellenben birtokjogi úton lépett fel*, akár úgy, hogy negyed címen egy meghatározott birtokot követelt, vagy negyedjogára hivatkozva az új birtokos, rendszerint az örökös beiktatásakor ellentmondással élt, s ezáltal azt az iktatás megtisztítása iránti perre kényszerítette, az ügy világi bíró elé került.¹⁴⁷⁾ Sőt úgy látszik, hogy ha a negyed iránt az egyházi bíróság előtt indított perben birtokjogi momentumok merültek fel, már az Anjou-korban szokásban volt a pert a kir. Curiához áttenni. Így járt el ugyanis *Csanád* egri püspök 1330-ban *Bodun comes leányainak Kompolti Pál fia, Imre*, elleni perében, midőn vitássá vált, hogy a leányoknak joguk van-e a természetbeni szolgál-

¹⁴⁵⁾ Wenzel: III. 281. IV. 346. VII. 183. VIII. 73. IX. 504. X. 126. XII. 420. 589. Fejér: IV/2 518. X/8. 355. Anj. Okmt.: I. 37. 114. 147. 258. 470. 483. II. 96. 235. IV. 580. V. 26. 437. 462. V. 525. 573. 622. VI. 255. 417. 521: 576. stb.

¹⁴⁶⁾ Pl.: Wenzel: IX. 303. (1281). Fejér: IX/5. 126. (1376). Anj. Okmt. V. 185. (1348), 294. (1349), 525. (1351), VI. 311. (1355).

¹⁴⁷⁾ Fejér: IV/1. 146. (1239), IX/1. 637. (1348), IX/2. 288. (1353), X/8. 193. (1385).

tatásra, vagy a pénzzel való kielégítéssel megelégedni tartoznak.¹⁴⁸⁾

Miután a Hármaskönyv is csak a birtokjogokat érintő vagyoni jogi perekben tiltotta meg az egyházi bíráskodást, valószínű, hogy a kifejtett hatásköri szabályok mindaddig érvényben maradtak, amíg az egyház világi jurisdictiója fennállott.¹⁴⁹⁾ A tiszta és a tulajdonképeni negyedigény tehát — mely a XVI. századtól kezdve inkább pénztartozás volt, mint természetbeni — leginkább egyházi bíróság elé tartozott. *Nem így azonban a jogegyenlőség, vagy jogegyenlőtlenség iránti jogvita, vagyis a negyedet meghaladó örökösödés kérdése*, mely mindig gyökerében érintvén a birtokjogokat, jogszerűen sem a Hármaskönyv előtt, sem azután nem volt egyházi bíróság elé vihető.

7. §. A negyedet meghaladó törvényes öröklés.

Az előadottakból láthattuk, hogy a leányok törvényes örökjogának fejlődése három főkorszakot ölel fel: 1. *Az ingatlanok örökléséből való teljes kizártság korát*. Ez volt hazánkban a törzsi szervezet és a királyság megalapításának kora, kb. a X—XI. század. 2. *A negyedrészbéli öröklés korát*, amely hazánkban a XI. századtól kb. a XVI. századig számítható. 3. *Az egyenlő és egyenlőtlen öröklés korát, amelyben bizonyos ingatlanokra nézve már a fiúkkal egyenlően örököltek a leányok, míg másnemű fekvő jószágokban örökjoguk továbbra is csak a hagyaték negyedrészére szorítkozott*. Hazánkban ezt

¹⁴⁸⁾ „... inde etiam nos ne contrarium facere videamur consuetudini regni Hungarie ac novas invenciones approbare et consuetudini preferre videamur una cum capitulo ecclesie nostre adjudicantes transmissimus de parciū voluntate quod dicte partes in octavis beati Georgii martiris iam venturis coram domino rege vel iudice curie eiusdem compareant ut idem dominus rex vel iudex sue curie una cum baronibus et aliis nobilibus inter partes discuciant utrum eadem domina de ipsis possessionibus in specie possit quartam habere, vel idem magister Emericus cum rebus promotis et estimacionibus possit ad se redimere“. Anj. Okmt. II. 459. V. ö. Hajnik: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpádházi és vegyes házbéli kir. alatt és Anj. Okmt.: VI. 392.

¹⁴⁹⁾ A házassági vagyoni jogi kérdésekben, — amelyekkel pedig a negyed, mint láttuk, sokszor összefüggött, — csak az 1868:LIV. t.-c. 22. §-a szüntette meg teljesen az egyházi bíráskodást.

a korszakot a Hármaskönyv szerkesztésétől — tehát a XVI. századtól 1848-ig — lehet számítani.

Az egyenlő, vagyis a negyedet meghaladó öröklés, mint említettük, nem is tartozik szorosan tanulmányunk keretébe, de az anyag nagysága is önálló tárgyalásra utalja. Hogy azonban a negyednek hozzá való viszonyát megállapíthassuk, röviden néhány sorban érintenünk kell ennek lényegét is.

Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy a negyedet meghaladó törvényes örökléssel a XVI. század előtt is találkozunk hazai jogunkban, ez az öröklés azonban akkor még nem volt intézményes jellegű, mert nem általános jogon, hanem *privilegium singulare*-n alapult. A magyar földtulajdon főforrása ugyanis e korban a kir. adomány volt, az pedig az adományos és mindkétnebeli utódainak javára is történhetett, mikor is különös királyi kegy alapján az adományozott birtokban a leányok ép úgy örökösödtek, mint a fiúk. Az ilykép adományozott birtok azután — kizárólag a fiági javakkal szemben — mindkét ágat illető jószágnak tekintetett. Bár az Anjou-korban mind gyakoribbakká váltak az ily adományozások és az akkor meghonosodott fiúsítás intézménye is nem csekély haladást jelentett a jogegyenlőség felé, — a negyedet meghaladó öröklést intézményesnek csak attól az időtől kezdve lehet tekinteni, amikor már magának a jognak az erejével (*ipso jure*) — külön kegyelmi tény nélkül — volt helye. Ily jogszabály legkorábban a szerzett birtokokra nézve alakulhatott ki és mint láttuk, először a Hármaskönyvben jelenik meg, bár valószínű, hogy korábban is létezett.

A Hármaskönyv szerint t. i. nemcsak a pénzen szerzett — és természetesen az ily záradékkal adományozott — birtok illeti mindkét ágat, hanem egyéb fekvő jószágok is, nevezetesen a vérdíjban (*homagium*) nyert, a negyed címén átruházott, valamint azok a birtokjogok, amelyekre nézve a király a leányivadékot mindkét ágra nézve fiúsította¹⁵⁰⁾ és végül az örökhagyónak lekötött zálogos birtokok.¹⁵¹⁾ Az pedig nem

¹⁵⁰⁾ Hk. I. R. 17. c. 4. 7. §.

¹⁵¹⁾ Hk. I. R. 102. c. 3. §. Ha azonban a szerzeménylevélben az foglaltatott, hogy az elzálogosítás tartamáig a záloghitelező és fiai birják a lekötött jószágot, úgy a leányok nem a birtokban, hanem csak az arra adott pénztökében részesedtek. Dec. 43. de causis div. succ. Rectificationis.

valószínű, hogy az egyenjogúság mindezen birtokokra egy időben és egyszerre valósult volna meg, feltehető tehát, hogy a Hármaskönyv szerkesztése előtt is egyik, vagy másik szabály már gyakorlatban lehetett.

Mindezen rendelkezések mellett is azonban még aránylag szűk volt a kör, amelyben az egyenlő örökösödés elve érvényesült. De bizonyos alaki okok révén szűkebb köre dacára is jelentős szerephez tudott jutni a jogéletben.

Ha ugyanis vitássá vált, hogy valamely fekvő jószág csak a fiágot, vagy mindkét ágot illeti-e, a vitát a Hármaskönyv szerint a jószágszerzés gyökeréből kellett eldönteni.¹⁵²⁾ A gyakorlatban ez az elv azt jelentette, hogy a perben az eredeti adománylevelet vagy bevallást fel kellett mutatni. Hazánkban azonban, mely több országdulást szenvedett át, mint bármely más európai állam, — ez gyakran ütközhetett nehézségekbe és sűrűn előfordulhatott, hogy a jószág gyökerének (*radix possessionis*) minemősége a perben bizonyítható nem volt. Minthogy pedig a családi okiratoknak a fiág (a legidősebb fiú) volt a gondviselője¹⁵³⁾ s leginkább a fiág kényszerülhetett az iktatás megtisztítása végett felperesként fellépni és ezáltal a bizonyítás terhét magára venni — ez a körülmény legtöbbször a fiág terhére eshetett és rendszerint azt eredményezhette, hogy a bíróság nem mondotta ki a leányág ki-rekesztését. Így az egyenlő öröklés a gyakorlatban egyre nagyobb tért foglalhatott és a negyedöröklést évről-évre szűkebb körre szoríthatta.

Mindezeket pedig azért kellett megemlítenünk, hogy a negyed és az egyenlő örökjog viszonyát megvilágíthassuk. A mondottak nem hagyhatnak fenn semmi kétséget aziránt, hogy jogtörténetileg az egyenlő öröklés a negyedöröklés hajtásának lenne tekinthető, ennek dacára azonban a gyakorlatban, az anyagi jog szerint, inkább a negyed jelentkezik a rendes örökjognak mintegy a pótléka gyanánt, mert negyedeket akkor kaptak a leányok, amikor a jószágszerzés gyökere

Szintúgy akkor is, ha az örökhagyó oldalági fiúrokonoktól oly birtokot vett zálogba, mely eredetileg csak a fiágot illette. Dec. 31. de caus. divisionis. succ. Rect.

¹⁵²⁾ Hk. I. R. 21. c. 1. §.

¹⁵³⁾ Hk. I. R. 42. c.

szerint rendes (egyenlő) örökrészre joguk nem volt. Ezáltal könnyen úgy tűnhetnék fel, mintha már a Hármaskönyv szerkesztésének időpontjában az egyenlő öröklés lett volna az öröklési jog főintézménye. Ez azonban csak látszat, aminek nem szabad megtéveszteni bennünket. Az egyenlő öröklés csak a további jogfejlődés által válik a leányok örökjogának főintézményévé, de a Hármaskönyv korában még nem lehet annak tekinteni, mert ebben a korban még a negyedöröklés az általánosabb.

8. §. Összefoglalás.

Tanulmányunknak végére érkezyén, foglaljuk össze röviden annak lényegesebb eredményeit:

1. Okleveles anyagunk alapján sikerült kimutatnunk, hogy a nők hazánkban már a XII. században birtak örökjoggal az ősi jószágokra nézve és ezen joguk esetleg a XI. századba is visszanyult. Az az idő tehát, amelyben a nők az ősi birtokból teljesen ki voltak rekesztve, hazánkban alig tarthatott tovább egy századnál. Ezen megállapításnak különös értéket ad az a tény, hogy a nő öröklési (hűbér) képessége Nyugateurópában csak a XII. század végén nyert általános elismerést, a történelem világában tehát a magyar jogfejlődés a női jog terén is az egyetemes jogfejlődésnek a nyugateurópaival egyenrangú tényezőjének jelentkezik.

2. Tanulmányunk jogtörténetünk régebbi álláspontjával szemben arra a meggyőződésre jutott, hogy a negyedet meghaladó öröklés történelmi fejlemény, amely az Árpád- és az Anjou-kornál későbbi eredetű. Mintegy a XV. századig tehát a negyed volt a leányok öröklésének kizárólagos formája, akik úgy az ősi, mint a pénzen szerzett birtokból csak negyed (és nem rendes örökrészt) kaptak. Szerintünk tehát a fiú- és a leányágnak a pénzen szerzett birtokokban való egyenlősége, mely jogszabály gyanánt először a Hármaskönyvben jelenik meg, nem függ össze történetileg a pénzen szerzett birtokok feletti szabad rendelkezéssel és ezen birtoknem speciális természetével, mert az előbbinek teljes elismerése és az utóbbinak végleges kialakulása után is még több századon át csak negyedek kaptak ezekből a fekvő jószágokból is a leányok. Álláspontunk egy új kérdést vetett fel a jogtörténet kutatói

számára, hogy t. i. mikor és mily körülmények között válik ki a pénzen szerzett birtok a negyedjog köréből és mint alakul reávonatkozólag jogszabállyá az egyenlő örökösödés elve?

3. Hasonlókép történeti fejleménynek ismertük meg a negyed visszaválthatását, valamint azt a jogszabályt, amely a kielégítés rendes alakjául a pénzbeli kifizetést írta elő. Kimutattuk, hogy a negyedet úgy az Árpád-, mint az Anjoukorban örökre és visszavonhatatlanul ruházták át, a törvényen alapuló visszaváltási jog tehát a XV. századig ismeretlen volt szokásjogunkban. Láttuk, hogy a negyed kezdetben inkább volt természetbeni tartozás, mintsem pénzkövetelés és tisztán pénzbeli természetűvé nem is vált soha. Szép példáját láttuk ennek kapcsán annak a gondoskodásnak, amelyben a középkori magyar jog a társadalmi helyzet fenntartása és az életszínvonal biztosítása végett a nemzet minden egyes tagját részesítette, s amelyről a szociális krízis lázában vergődő modern társadalmi élet bajainak gyökeres ismeretében állítani merjük, hogy üdvös útmutatója lehetne a modern jogrendszereknek is.

4. Végül kidomborítottuk azokat a lényeges tartalmi különbségeket, amelyek a negyed és a rendes örökjog között mutatkoznak, s amelyek a negyed a törvényes öröklésnek egészen különleges intézményévé teszik.

Teljesen tudatában vagyunk annak, hogy a magyar magánjog történetének hatalmas és — fájdalom — kissé elhanyagolt területén mindezekkel csak igen szerény részletmunkát végeztünk, de Isten segítségével adódik majd talán folytatása is.

Szeged, 1925. október 6.

Das Töchterviertel.

(Quartalitium.)

Das Erbrecht des Mittelalters hat überall die männliche Linie bevorzugt; nicht aus sittlichen Gründen wegen der geringeren Achtung des Weibes — wie das Recht des Altertums, sondern aus staatswirtschaftlichen Rücksichten. In den Staaten des Mittelalters finden wir nämlich meist Naturalwirtschaft; die staatserhaltenden Leistungen, besonders die militärische Dienstpflicht, wurden in natura, d. h. in der Weise

verlangt, dass die Ritter sich auf eigenen Kosten auszurüsten und in den Krieg zu ziehen hatten. Für eine derartige Erfüllung der Dienstpflicht hat aber allein der Grundbesitz genügende materielle Kräfte geboten; er musste daher aus Staatsinteressen für die männliche Linie, welche anfangs ausschliesslich mit dem aktiven Militärdienst belastet war, aufbewahrt werden.

Aus diesen Gründen wurde die weibliche Linie laut Gesetz des heiligen Stephans auch in Ungarn vom Erbganze der Grundbesitze ausgeschlossen. Die Härte dieser Erbfolge wurde aber in Ungarn durch ein spezielles Rechtsinstitut, durch das Töchterviertel (Quartalitium) gemildert. Das Wesen dieses Institutes bestand darin, dass der vierte Teil des väterlichen Grundes als Entschädigung für die gesetzliche Erbunfähigkeit, zu Gunsten der Töchter bzw. der weiblichen Linie zufiel.

Was die Entstehung dieses Rechtsinstituts anbelangt, — kann die Rechtsgeschichte mit Gewissheit nicht mehr behaupten, als dass die Töchter im XII. Jahrhundert schon einen gewissen Teil des väterlichen Grundbesitzes erhielten. Wir lesen nämlich in dem i. J. 1146 gemachten Testamente der Frau Scines, dass sie einen väterlichen Grundbesitz (patrimonium) *welchen sie ehemals geerbt hatte* (ad me contingat hereditario jure) — der Kirche vermacht. Die hier erwähnte Beerbung, konnte also zu Beginn des XII. eventuell Ende des XI. Jahrhunderts stattgefunden haben. Verfasser nimmt an, dass jenes Erbrecht, welches den Grund dieser Beerbung bot, auch auf ein Viertel beschränkt war, und dass das weibliche Erbrecht des XII. (eventuel des XI.) Jahrhunderts mit dem Recht des Töchterviertels (ius Quartalitii) identisch ist.

Aus der ersten Codification des ungarischen Rechts (1515) aus Werböczy's Tripartitum ist es ersichtlich, dass das Erbrecht der Töchter nur hinsichtlich des geerbten Grundbesitzes auf ein Viertel beschränkt war, den gekauften Grundbesitz haben sie gleichmässig mit den Söhnen geteilt. Die ungarische Rechtsgeschichte war bis jetzt der Meinung, dass diese Gleichberechtigung hinsichtlich des gekauften Gutes schon zur Zeit der Könige aus dem Hause Arpads (1000—1301) anerkannt war. Verfasser kann dieser Meinung nicht beipflichten, und ist bestrebt an der Hand historischer Daten zu beweisen,

dass die im XVI. Jahrhundert nachweisbare gleiche Teilung der Töchter mit den Söhnen das Ergebnis einer historischen Entwicklung sein muss, und dass sie weder zur Zeit der Könige aus dem Hause Árpáds noch während der Herrschaft des Anjouhauses (1301—1437) existieren, konnte, da vom XI. bis zum XV. Jahrhundert wie das durch die aus diesen Jahrhunderten stammenden Urkunden bewiesen werden kann, den Töchtern aus dem gesamten Besitzes — (also auch aus dem gekauften) — nur ein Viertel zufiel.

Die Ausgabe des vierten Teiles ist anfangs teils in natura, teils in Geld geschehen; durch das II. Decretum v. J. 1435 wurde aber diese Frage derart geregelt, dass die Töchter vor ihrer Heirat, ihr Viertel in natura haben konnten, nach der Heirat jedoch nur dessen Äquivalent in Geld fordern konnten. War der Gatte ein Besitzloser so trat er in den corporalen Besitz des Viertels — vorausgesetzt, dass die Ehe mit dem Einverständnis der Eltern und Verwandten geschlossen wurde. Der Grund dieser gesetzlichen Verfügung ist nach Verfasser in einer weitgehenden existenziellen Fürsorge zu suchen, wodurch die Mitglieder der possessionaten Stände systematisch davon bewahrt werden sollten, dass sie in die niedrigeren und besitzlosen Stände versinken.

Wenn nun die Töchter ihr Viertel in natura erhalten haben, wurde bis in des XV. Jahrhundert der auf diese Art ererbte Teil des väterlichen Grundes ihnen für immer überlassen; das Recht der männlichen Linie auf Rückkauf war in dieser Zeit noch nicht anerkannt. Dieses Recht, welches erst im Tripartitum erscheint, — ist nach Verfasser ebenso ein Ergebnis der späteren historischen Entwicklung, wie die Gleichberechtigung in der Beerbung des gekauften Grundbesitzes.

Das Recht auf das Töchterviertel ist nach Verfassers Ansicht ein spezielles Institut der gesetzlichen Erbfolge, welches aber im Unterschied zum gesetzlichen Erbrecht der männlichen Linie gegen dritte Personen nur als persönliches Sachenrecht geltend gemacht werden konnte.

Für die gesetzliche Klage waren die kirchlichen Gerichte zuständig; handelte es sich aber auch um die Frage, ob die Ausgabe in Geld oder in natura zu erfolgen sei, so hat die Kirche den Prozess an den königlichen Hof (Curia) abgetreten.

